

Kazimierz Matwiejuk

Duch Święty a Matka Boża w liturgii bizantyjskiej

Salvatoris Mater 10/2, 207-237

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

pierwszej chwili istnienia była aktywną współpracą z Duchem Świętym dla pogłębienia tej jedynej w swoim rodzaju więzi z Bogiem²¹⁸.

Nazywając Maryję Oblubienicą Ducha Świętego, wskazujemy na Tego, który jest Sprawcą tych wszystkich dzieł, które dokonały się w życiu Maryi. Paweł VI podkreśla, że pisarze kościelni *dostrzegli w tym tajemniczym związku pomiędzy Duchem Świętym a Maryją coś obłubieńczego*²¹⁹. Dziś mówiąc o Matce Bożej, podkreśla się raczej Jej rolę, jaką pełni w Kościele i wobec Kościoła. Katechizm Kościoła Katolickiego nazywa Ją „Matką swego Pana i Matką Kościoła”²²⁰, „najznakomitszym i całkiem szczególnym członkiem Kościoła, figurą Kościoła”²²¹. Nie ma natomiast w Katechizmie tytułu „Oblubienica Ducha Świętego”²²².

Współczesna teologia (podobnie jak nauczanie Ojców Kościoła) przypomina ścisły związek Ducha Świętego z Matką Słowa Wcielonego. Teologowie są zasadniczo zgodni co do tego, że całe życie Maryi było do głębi przeniknięte czynną, dynamiczną i uświęcającą obecnością Ducha Świętego. Podobnie ujmuje sprawę Jan Paweł II w swoim nauczaniu²²³.

Na zakończenie jeszcze kilka zdań na temat protestanckiej refleksji dotyczącej relacji Ducha Świętego i Maryi. *Niezależnie od tego wszystkiego, co nas dzieli, niezależnie od wszelkich różnic, będących często nieznacznymi tylko niuansami - wiele jest wspólnych poglądów, które przejmują tak katolicy, jak i luteranie; zwłaszcza w odniesieniu do Maryi. Sprawia to w rezultacie, że w naszej miłości do Niej możemy czuć się ostatecznie także zjednoczeni.* Do takiego stwierdzenia doszedł w końcu Wolfgang Borowski, który na Międzynarodowym Kongresie Maryjnym w Rzymie wywydatnił zdecydowanie ekumeniczne cechy zagadnień mariologicznych²²⁴.

²¹⁸ Por. K. KRZEMIŃSKI, *Święta Maryja pełna Ducha Świętego*, „Salvatoris Mater” 5(2003) nr 1, 79.

²¹⁹ MC 26. Na temat relacji Maryi i Ducha Świętego w ujęciu historycznym pisze m.in. D. MASTALSKA, *Maryja a Duch Święty w kazaniach Franciszkanów Doby Saskiej*, w: *Duch Święty a Maryja...*, 107-121.

²²⁰ KKK 972.

²²¹ TAMŻE, 967.

²²² Por. D. KALIŃSKI, *Maryja i Duch Święty...*, 20.

²²³ Por. W. SIWAK, *Duch Święty a Matka Boża w misterium Wcielenia według Jana Pawła II*, w: *Duchu Święty, Przyjdź! XIII Franciszkańskie Dni Maryjne Poznań, Wzgórze Przemysława 24-31 maja 1998 roku* (Seria: Franciszkańskie Dni Maryjne nr 1), red. S.C. NAPIÓRKOWSKI, Wyd. Norbertinum, Lublin 1999, 8. Cały artykuł W. Siwaka poświęcony jest nauce Jana Pawła II dotyczącej związków Maryi z Duchem Świętym: TAMŻE, 81-108. Autor ten również omawia tę relację w świetle KKK: W. SIWAK, *Maryja a Duch Święty w Katechizmie Kościoła Katolickiego...*, 197-205.

²²⁴ W. BOROWSKY, *Duch Święty i Maryja w Kościele luteranckim i anglikańskim*, „W drodze” 5(1977) nr 8, 96. (Z relacji kongresowych w „L'Osservatore Romano”, 22 V 1975, tł. St. Rumiński).

Zagadnienie „Duch Święty a Maryja” w dobie dialogu ekumenicznego oraz rozwijającego się oddolnie ruchu odnowy charyzmatycznej nabiera szczególnej wagi. Obie te Osoby – Duch Święty i Maryja – należą do istotnych wymiarów życia w pełni chrześcijańskiego. Dekret o ekumenizmie wyraźnie mówi, że *Duch Święty, który mieszka w wierzących i napędza cały Kościół oraz nim kieruje, jest sprawcą tej dziwnej wspólnoty wiernych i tak dogłębnie wszystkich zespała w Chrystusie, iż jest zasadą jedności Kościoła*²²⁵. Tekst Dekretu o ekumenizmie pokrywa się częściowo z wieloma wypowiedziami Ekumenicznej Rady Kościołów. Należy też mieć na uwadze fakt, że w ostatnich czasach powstają grupy modlitewne odnowy w Duchu Świętym. Ruch odnowy charyzmatycznej ma charakter wybitnie ekumeniczny. W różnorodnych grupach modlitewnych tego ruchu spotykają się niekiedy przedstawiciele różnych wyznań chrześcijańskich. Przy okazji tych spotkań rodzi się często spontanicznie, żywe zainteresowanie Maryją oraz Jej przedziwną obecnością we wspólnotach modlitwy²²⁶.

Maryja należy nie tylko do katolików. W Biblii Maryja ukazuje się wszystkim jako Niewiasta napędzona Obecnością i Uwielbieniem. Obecność rozumie się tu jako znajdowanie się pod całkowitym wpływem Boga, co wywołuje u człowieka „automatycznie” Jego uwielbienie. Skoro zaś te dwie rzeczywistości, czy też siły duchowe odgrywają istotną rolę zarówno w życiu klasycznym zielonoświątkowców, jak też w protestanckiej odnowie charyzmatycznej, to Maryja, właśnie jako napędzona Obecnością i Uwielbieniem, może stać się znakiem zrozumienia oraz pojednania między zielonoświątkowcami i protestantami z jednej strony, a charyzmatykami Kościoła katolickiego z drugiej²²⁷.

Gdy weźmie się pod uwagę Nowy Testament, który nie tylko poucza o Obecności i Uwielbieniu, ale także wskazuje na rolę i dary Ducha Świętego, to nie powinno pomijać się Jego wyraźnego świadectwa o Maryi, gdyż rola ta jest rzeczywiście charyzmatyczna. Nie powinno się zatem zaniedbywać czy przemilczać tych tekstów Pisma Świętego, które mówią o Maryi i Jej roli, o ile chce się głosić pełną Ewangelię. Kościół katolicki nie ogranicza roli Ducha Świętego w odnowie charyzmatycznej, ale ukazuje, że to On mówi do Kościoła w Piśmie Świętym, w żywej Tradycji i w autorytatywnym nauczaniu Kościoła. Stąd też katolicka odnowa charyzmatyczna nie pomniejsza w niczym działania Ducha Świętego, lecz dostrzega doświadczenie wielu milionów chrześcijan na przestrzeni

²²⁵ UR 2.

²²⁶ Por. S. GRĘŚ, *Duch Święty i Maryja drogą zjednoczenia chrześcijan...*, 8-9.

²²⁷ Por. TAMŻE, 9.

wieków, którzy świadczą wymownie o roli Maryi w Kościele. Jest to widoczne zwłaszcza w liturgii tak Wschodu, jak i Zachodu²²⁸.

Pomimo różnych rozbieżności doktrynalnych i pewnych wątpliwości co do właściwego oblicza pobożności maryjnej, Maryja może stać się aktualnie znakomitym instrumentem dla wzajemnego zrozumienia, zwłaszcza gdy spogląda się na Nią nie w izolacji, ale w relacji do Chrystusa i Kościoła. Ta, która wyśpiewała hymn uwielbienia, może być Środkiem zrozumienia między różnymi chrześcijanami i katolikami²²⁹.

Ks. dr Stanisław Gręś

Niepokalanów
PL - 96-515 Teresin

Lo Spirito Santo e Maria nella teologia postconciliare polacca

(Riassunto)

L'autore affronta il tema della relazione tra lo Spirito Santo e Maria nella teologia polacca dopo il Concilio Vaticano II. Nel corso dell'articolo vengono presentati sia i temi che i principali autori che hanno studiato questo argomento.

L'articolo è stato articolato in questo modo: 1) Lo Spirito Santo nella devozione mariana polacca in Medioevo (B. Przybylski, J. Wojtkowski); 2) Maria e lo Spirito Santo nell'insegnamento di Kolbe (Domanski, Bartosik); 3) La dimensione pneumatologica del culto mariano (Ruminski, Balter); 4) Lo Spirito Santo e Maria nella tradizione orientale (Rykowna); 5) I titoli mariani in riferimento allo Spirito Santo (Sacrarium, Tempio, Sposa, Icona).

²²⁸ Por. TAMŻE.

²²⁹ Por. TAMŻE.

Tak sformułowany temat teologicznej refleksji jest uzasadniony faktem, że w celebracjach liturgicznych Duch Święty, „wylany” na Kościół przez zmartwychwstałego Kyriosa, uobecnia dzieło zbawcze Syna Bożego, który dzięki Maryjnemu *fiat* stał się człowiekiem. Wcielone Słowo Boże jest jedynym Zbawicielem świata. Działanie Parakleta w czynnościach liturgicznych ma charakter soteryjny. Maryja jest przedmiotem kultu liturgicznego. W tych dwóch wektorach myślowych poprowadzimy naszą refleksję. Najpierw przybliżymy podstawowe informacje o liturgii bizantyjskiej¹.

1. Antiocheńskie korzenie liturgii bizantyjskiej

W czasach apostołskich ośrodkiem chrześcijaństwa poza Jerozolimą była m.in. Antiochia syryjska². Tu św. Piotr wykonywał swoje posłannictwo

Ks. Kazimierz Matwiejuk

Duch Święty a Matka Boża w liturgii bizantyjskiej

SALVATORIS MATER
10(2008) nr 2, 210-237

związane z prymatem. Stąd św. Paweł apostoł i jego współpracownicy wyruszyli na ewangelizację pogan w Azji, Macedonii i Achai, zatem w świecie hellenistycznym. Wielu Żydów, prozelitów i pogan uwierzyło w Chrystusa i zostali ochrzczeni w imię Trójcy Świętej (Dz 13, 48; 14, 1). Dla tworzących się wspólnot chrześcijańskich apostołowie ustanawiali starszych. Czynili to przez modlitwę i włożenie rąk (Dz 14, 23). Chrześcijaństwo przenikało z Miletu, Efezu czy Koryntu do Bizancjum³. To miasto

związane z prymatem. Stąd św. Paweł apostoł i jego współpracownicy wyruszyli na ewangelizację pogan w Azji, Macedonii i Achai, zatem w świecie hellenistycznym. Wielu Żydów, prozelitów i pogan uwierzyło w Chrystusa i zostali ochrzczeni w imię Trójcy Świętej (Dz 13, 48; 14, 1). Dla tworzących się wspólnot chrześcijańskich apostołowie ustanawiali

¹ Ryt bizantyjski (Bałkany, Rosja, Europa), obok jakobickiego (zachodniosyryjskiego) i maronickiego (Liban), należy do rodziny liturgicznej syryjsko-antiocheńskiej. Liturgia syro-orientalna (ryt wschodniosyryjski) obejmuje ryt: nestoriański, chaldejski (Iran, Irak), malabarski (Indie), malankarski (Indie) i ormiański (Armenia). Do rodziny liturgicznej aleksandryjskiej należą: ryt koptyjski (Egipt) i ryt etiopski (Etiopia), zob. B. NADOLSKI, *Liturgika*, t. I, Pallottinum, Poznań 1989, 37-43.

² Antiochia była stolicą prowincji Syrii i ogniskiem kultury greckiej. Ewangelizacja jej mieszkańców rozpoczęła się ok. 37 r. Ochrzczeni helleniści „pochodzący z Cypru i z Cyreny”, także z Jerozolimy, apostołowali tu wśród Greków (Dz 11, 20), z których wielu przyjęło chrzest. Antiochia stała się ośrodkiem wspólnoty ochrzczonych spośród pogan. W tym mieście wyznawców Chrystusa nazwano po raz pierwszy „chrześcijanami” (Dz 11, 26), zob. J. DANIELOU, *Od początków do końca trzeciego wieku*, w: *Historia Kościoła*, t. I, wpr. R. Aubert, tł. M. Tarnowska, IW PAX, Warszawa 1984, 34.

³ W starożytności Bizancjum było kolonią grecką, założoną ok. 660 r. przed Chr., w europejskiej części Bosforu; od 324 r. miasto nosiło nazwę Konstantynopol, od 330 r. było stolicą cesarstwa wschodniorzymskiego. Od 18 III 1930 r. oficjalną nazwą

w 330 r. stało się stolicą cesarstwa wschodniego, ale już wcześniej na cześć Konstantyna otrzymało nazwę Konstantynopol. Tu odbywały się liczne synody i sobory. Konstantynopol stał się dynamicznym centrum życia kościelnego.

Katedra biskupia konstantynopolitańska w III w. należała do metropolii w Heraklei⁴. Wówczas pierwsze miejsce po Rzymie zajmował biskup Aleksandrii egipskiej, a następnie biskup Antiochii syryjskiej. Po soborze konstantynopolitańskim w 381 r., drugie miejsce, w precedencji kościelnej, przypadło Konstantynopolowi. Ten fakt w przyszłości będzie tłem dla rozłamu w Kościele⁵.

W Kościele bizantyjskim korzystano z obrzędów liturgicznych, które były w użyciu we wspólnotach chrześcijańskich pochodzenia helleńskiego. W Bizancjum celebrowano liturgię św. Bazylego, bpa Cezarei Kapadockiej (330-379)⁶. Było tak od czasów Grzegorza z Nazjanzu (330-390), który został bpem Bizancjum⁷. Gdy biskupem stołecznego Konstantynopola został św. Jan Chryzostom, dotychczasowy sposób ce-

jest Stambuł. Miasto leży nad Cieśniną Bosfor, łączącą Morze Marmara z Morzem Czarnym. Jest jedynym miastem na świecie położonym na dwóch kontynentach, zob. H.I. MARROU, *Od prześladowań za Dioklecjana do śmierci Grzegorza Wielkiego (303-604)*, w: *Historia Kościoła...*, 201, oraz „Stambuł” w: http://pl.wikipedia.org/wiki/Bizancjum_%28kolonia_grecka%29

⁴ Początki miasta sięgają połowy IV w. przed Chr. i są związane z Filipem II Macedońskim, ojcem Aleksandra Macedońskiego. W II w. przed Chr., w ramach cesarstwa rzymskiego, trwał jego dynamiczny rozwój. Tędy bowiem przebiegała słynna, starożytna droga rzymska, Via Egnatia, zbudowana około 146 lat przed Chr. Łączyła Rzym z jego posiadłościami na Wschodzie. Biegła przez Saloniki do Bizancjum. We wczesnym chrześcijaństwie Heraklea była ważną stolicą biskupią. Świadczą o tym m.in. zachowane ruiny wielkiej i małej bazyliki. Pochodzący z Heraklei Ewagrius, Kwintynus i Bignus byli biskupami w Serdika (Sofia), Efezie i Carogrodzie (Bizancjum), http://makedonija.name/culture.php?page=herakleia_lynkestis.

⁵ Zob. H. I. MARROU, *Od prześladowań za Dioklecjana...*, 236.

⁶ Bazyli urodził się ok. 330 r. w Cezarei Kapadockiej, w rodzinie chrześcijańskiej, ale chrzest przyjął jako dorosły, mając 28 lat. W 364 r. przyjął święcenia prezbiteratu. Jego ojciec, Bazyl, był nauczycielem retoryki. Matką była św. Emmelia. Jego bracia to św. Grzegorz z Nyssy i św. Piotr z Sebasty. Byli biskupami. Siostra Makryna prowadziła ascetyczne życie. Bazyli kształcił się w Konstantynopolu, a w latach 352-356 studiował w Atenach, gdzie zaprzyjaźnił się z Grzegorzem z Nazjanzu. Po powrocie do Cezarei został nauczycielem retoryki. Po śmierci biskupa Cezarei Kapadockiej, Euzebiusza, w 370 r. został jego następcą. Jest autorem anafory eucharystycznej. Zmarł 1 I 379 r., zob. F. DRĄCZKOWSKI, *Patrologia*, Lublin-Pelplin 1998, 186-188.

⁷ Św. Grzegorz z Nazjanzu urodził się ok. 330 r. Był teologiem, retorem, poetą. Ma tytuły Ojca i Doktora Kościoła. Był jednym z tzw. ojców kapadockich. Przyjaźnił się z Bazylim. *Mieliśmy jeden cel – wyznał - uprawianie cnoty, życie dla przyszłych nadziei i oderwanie się od tego świata, zanim z niego odejdziemy. Wpatrzni w ten cel, kierowaliśmy według niego naszym życiem i wszystkimi uczynkami* (Mowa 43, 17). W latach 379-381 był biskupem Konstantynopola. Następnie został biskupem Nazjanzu. Zasłynął jako obrońca ortodoksyjnej nauki o Trójcy Świętej, Chrystusie i Boskim macierzyństwie Maryi. Zmarł ok. 390 r. Zob. J. GRZYWACZEWSKI, *Porozmawiajmy o początkach chrześcijaństwa*, Warszawa 1999, 79-81.

lebrowania misteriów zbawienia został ubogacony elementami tradycji antiocheńskiej⁸. Św. Jan był bowiem antiocheńczykiem. Jako kapłan, w swoim rodzinnym mieście, gdzie był kaznodzieją, celebrował liturgię Dwunastu Apostołów. Stanowiła ona, obok liturgii św. Jakuba, jedną z form liturgii syryjskiej. Liturgię Antiochii przeniósł on do Konstantynopola. W ten sposób dokonała się swoista transmisja liturgii Dwunastu Apostołów z Antiochii do Konstantynopola. Przez następne wieki dokonywała się synteza liturgicznych obrzędów mszalnych. Ich ostateczna forma została nazwana Liturgią św. Jana Chryzostoma, chociaż on nie był jej autorem⁹.

We wczesnym średniowieczu powaga patriarchatu bizantyjskiego spowodowała upowszechnienie się trzech sposobów celebrowania Paschy Chrystusa. W ciągu roku jest celebrowana Boska Liturgia św. Jana Chryzostoma. Dziesięć razy w roku celebruje się Liturgię św. Bazylego¹⁰. Liturgię św. Jakuba sprawują niektóre Kościoły greckojęzyczne i syryjskoormiańskie¹¹. W środy i piątki Wielkiego Postu jest sprawowana Liturgia uprzednio poświęconych Darów¹². *Liturgia praesanctificationum* nie jest celebracją Ofiary eucharystycznej, ale rozszerzonym obrzędem komuniijnym, stosowanym w dniach, kiedy nie celebruje się Eucharystii¹³.

Liturgia św. Jana Chryzostoma należy do rodziny liturgicznej typu syryjskiego¹⁴. Cechą zasadniczą tej rodziny jest jej żywy związek z Kościołem jerozolimskim, a przez to z liturgią Wieczernika. A ta była oparta na paschalnych błogosławieństwach, *berakoth*, stosowanych przez Jezusa podczas Ostatniej Wieczery. Do Antiochii liturgia ta została przyniesiona przez apostołów i była celebrowana przez judeochrześcijan. Tu, w środowisku zhellenizowanym, nabrała charakteru uniwersalistycznego, zachowując jednak tradycje pochodzenia jerozolimskiego w postaci zwłaszcza

⁸ Pochodził z Antiochii, gdzie urodził się około 350 r. W 386 r. został wyświęcony na kapłana. Pełnił urząd kaznodziei w rodzinnym mieście. Dla pięknych mów został nazwany Złotoustym. W 398 r. został bpem Konstantynopola. Na skutek intryg, w 403 r. został złożony z urzędu. Umarł na wygnaniu w 407 r. Znane są jego katechezy chrzcielne, zachowane w rękopisie z IX w., a odnalezione w klasztorze na górze Athos, F. DRĄCZKOWSKI, *Patrologia...*, 244-246.

⁹ J. KLINGER, *Istota prawosławia*, Warszawa 1983, 127-141.

¹⁰ Jest celebrowana w wigilię Bożego Narodzenia i Epifanii, w niedziele Wielkiego Postu, z wyjątkiem Niedzieli Palmowej, w Wielki Czwartek i w Wielką Sobotę oraz w uroczystość św. Bazylego, zob. A.J. NOWOWIEJSKI, *Msza św.*, cz. II, Warszawa 2001, 1411.

¹¹ Zob. A.J. NOWOWIEJSKI, *Msza św.*, cz. I, Warszawa 2001, 46.

¹² Zob. www.liturgia.cerkiew.pl/teksty/nabozenstwa/Liturgia_Uprzednio_poswieconych_darow.pdf.

¹³ Zob. A.C. CALIVAS, *Życie sakramentalne*, w: *Prawosławie. Światło wiary i źródeł doświadczenia*, red. K. LEŚNIEWSKI, J. LEŚNIEWSKA, Lublin 1999, 175-209.

¹⁴ H. PAPROCKI, *Bizantyjska liturgia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1989, k. 630-634.

liturgii św. Jakuba, bpa Jerozolimy oraz liturgii Dwunastu Apostołów. Z czasem zaprzestano je sprawować, nawet w Jerozolimie.

2. Pentekostalny wymiar liturgii bizantyjskiej

Obecność Ducha Świętego w celebracjach liturgicznych, zwłaszcza w celebracji eucharystycznej, jest wyrażona przez epiklezę¹⁵. Epikleza jest modlitewnym wezwaniem, kierowanym do Ojca, by zesłał Ducha Świętego dla uświęcenia złożonych na ołtarzu mszalnym darów chleba i wina i przemienienia ich w Ciało i Krew Chrystusa oraz dla zjednoczenia w Kościele przyjmujących te święte Dary¹⁶. W anaforach wyróżnia się epiklezę konsekracyjną i epiklezę komunijną.

Najstarsze epiklezy pneumatologiczne zawierają prośbę o uświęcenie i zjednoczenie w Chrystusowym Kościele przyjmujących Ciało i Krew zmartwychwstałego Kyriosa, a nie o uświęcenie darów¹⁷. Od IV w. zaznaczyły się różnice w rozumieniu roli epiklezy w eucharystycznej konsekracji¹⁸. W pierwszych wiekach Kościoła sakramentalne uobecnianie ofiary Chrystusa podczas celebracji Eucharystii wiązano z Jego słowami, które

¹⁵ Zob. K. MATWIEJUK, *Epikleza w Modlitwach eucharystycznych*, w: *Modlitwy eucharystyczne Mszału Rzymskiego*, red. H.J. SOBECZKO, Opole 2005, 147-165.

¹⁶ W starożytnych liturgiach, zwłaszcza typu aleksandryjskiego, była obecna epikleza Logosu, zob. *Epiklese*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 3, Herder, Freiburg im Breisgau 1959, kol. 935-936. Przykładem epiklezy Logosu jest anafora Serapiona z Thmuis (†353): *Niech zstąpi, Boże Prawdy, święty Twój Logos na ten chleb, ażeby stał się ciałem Logosu, i ten kielich, ażeby stał się krwią Prawdy*. Teologowie wschodni uważają, że epikleza Logosu nie była uniwersalną formą epiklezy eucharystycznej, ale wyrazem logocentrycznego zainteresowania teologii aleksandryjskiej w epoce Soboru Nicejskiego, zob. J. KLINGER, *Istota prawosławia...*, 119.

¹⁷ F. LISOWSKI, *Słowa ustanowienia Najświętszego Sakramentu a epikleza*, Lwów 1912, 106.

¹⁸ J. KLINGER, *Geneza sporu o epiklezę. Eschatologiczny a memorialny aspekt Eucharystii w kanonie pierwszych wieków*, ChAT, Warszawa 1969, 33. Wskazuje on na dwa pierwotne typy eucharystyczne, mianowicie judeo-chrześcijański, nazywany też „apostolskim” i Pawłowy. W ciągu III wieku te elementy połączyły się, tworząc kanon liturgiczny, który zawierał element Pawłowy - słowa ustanowienia i element „apostolski” - epiklezę. W następnych wiekach zaczęto traktować te elementy jako dwie różne formy konsekracji: słowa ustanowienia w Kościele rzymskim, oraz epiklezę w Kościołach wschodnich. Z tej różnicy wyniknęły określone skutki eklezjalne, które w pewnym stopniu stały się także przesłankami do późniejszego rozłamu Kościoła. Kościół rzymski jest przekonany, że formą konsekracyjną są Jezusowe słowa ustanowienia Eucharystii w wielkoczwartkowym Wieczerniku, natomiast Kościoły wschodnie wskazują na epiklezę jako formę konsekracyjną. Pierwszym świadkiem tradycji wschodniej, łączącej konsekrację eucharystyczną z epiklezą jest św. Cyryl Jerozolimski, *Katecheza 23 (mistagogiczna piąta) - msza święta (1 P 2, 1-5)*, <http://apologetyka.katolik.net.pl/content/view/978/101/>. Świadkiem tradycji zachodniej, upatrującej w słowach ustanowienia najistotniejszy moment ofiary eucharystycznej, jest św. Ambroży, zob. AMBROŻY, *Wybór pism dogmatycznych*, t. 26 (POK), Poznań 1970, 47-50.

wypowiedział podczas Ostatniej Wieczerzy. Św. Mateusz (26, 26-29) pisze: *A gdy oni jedli, Jezus wziął chleb i odmówiwszy błogosławieństwo, połamał i dał uczniom, mówiąc: „Bierście i jedzcie, to jest Ciało moje”. Następnie wziął kielich i odmówiwszy dziękczynienie, dał im, mówiąc: „Pijcie z niego wszyscy, bo to jest moja Krew Przymierza, która za wielu będzie wylana na odpuszczenie grzechów. Lecz powiadam wam: Odtąd nie będę już pił z tego owocu winnego krzewu aż do owego dnia, kiedy pić go będę z wami nowy, w królestwie Ojca mego”*.

A oto relacja św. Marka (14, 22-25): *A gdy jedli, wziął chleb, odmówił błogosławieństwo, połamał i dał im mówiąc: „Bierście, to jest Ciało moje”. Potem wziął kielich i odmówiwszy dziękczynienie dał im, i pili z niego wszyscy. I rzekł do nich: „To jest moja Krew Przymierza, która za wielu będzie wylana. Zaprawdę, powiadam wam: Odtąd nie będę już pił z owocu winnego krzewu aż do owego dnia, kiedy pić go będę nowy w królestwie Bożym”¹⁹.*

Świadek św. Łukasza jest następujący (22, 17-20): *Potem wziął kielich i odmówiwszy dziękczynienie rzekł: „Weźcie go i podzielcie między siebie; albowiem powiadam wam: odtąd nie będę już pił z owocu winnego krzewu, aż przyjdzie królestwo Boże”. Następnie wziął chleb, odmówiwszy dziękczynienie połamał go i podał mówiąc: „To jest Ciało moje, które za was będzie wydane: to czyńcie na moją pamiątkę!” Tak samo i kielich po wieczerzy, mówiąc: „Ten kielich to Nowe Przymierze we Krwi mojej, która za was będzie wylana”*.

Wreszcie św. Paweł w Pierwszym Liście do Koryntian (11, 23-26) wyjaśnia: *Ja bowiem otrzymałem od Pana to, co wam przekazałem, że Pan Jezus tej nocy, kiedy został wydany, wziął chleb i dzięki uczyniwszy połamał i rzekł: „To jest Ciało moje za was [wydane]. Czyńcie to na moją pamiątkę!” Podobnie, skończywszy wieczerzę, wziął kielich, mówiąc: „Ten kielich jest Nowym Przymierzem we Krwi mojej. Czyńcie to, ile razy pić będziecie, na moją pamiątkę!” Ilekroć bowiem spożywacie ten chleb albo pijecie kielich, śmierć Pańską głosicie, aż przyjdzie²⁰. Obrzęd „łamania chleba”, sprawowany w Kościele apostołskim, był ukształtowany w oparciu o czyny i słowa Jezusa z Wieczernika (Dz 2, 42)²¹.*

¹⁹ Ten anamnezujący charakter opisu ustanowienia Eucharystii świadczy o bardzo archaicznym, pierwotnym, palestyńskim pochodzeniu. U Mateusza ma on także wyraźne zabarwienie semickie, zob. S. BIELECKI, *Ustanowienie Eucharystii*, w: *Eucharystia, Misterium, Ofiara, Kult*, Lublin 1997, 37-50.

²⁰ Chronologicznie ten opis jest najwcześniejszym opisem ustanowienia Eucharystii, zob. J. LAMBRECHT, *Pierwszy List do Koryntian*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma świętego*, red. W.R. FARMER, wyd. II, Verbinum, Warszawa 2001, 1475-1476.

²¹ Łamanie chleba nawiązuje do obrzędu charakterystycznego dla posiłku żydowskiego. Ten obrzęd został wykorzystany przez Jezusa podczas Ostatniej Wieczerzy. On, jako gospodarz stołu, pobłogosławił chleb, który uczynił swoim Ciałem, i podał uczniom

Św. Justyn, świadek sprawowania Eucharystii w II w., poucza, że celebrowano ją w klimacie wiary i dziękczynienia Ojcu przez Syna w Duchu Świętym²². Dlatego udział w niej mogli brać tylko ochrzczeni. Zgromadzenie liturgiczne odbywało się w Dniu Słońca, w niedzielę. Wtedy ludzie z wiosek i z miast gromadzili się w określonym miejscu²³. Celebrację Eucharystii rozpoczynały czytania z pism Proroków oraz Pamiętników Apostolskich, czyli Ewangelii. Po lekturze Biblii przewodniczący zgromadzenia głosił homilię. Po niej uczestnicy *synaksy* przekazywali sobie pocałunek pokoju. Następnie bracia przynosili przełożonemu chleb i kielich napełniony winem zmieszany z wodą. *Ten je bierze, wielbi i chwali Ojca wszechrzeczy przez imię Syna i Ducha Świętego i składa długie dziękczynienie za łaskę, jakiej nam udzielił raczył*. Przewodniczący celebracji eucharystycznej wygłaszał epiklezę spontanicznie. Jest to bowiem okres liturgicznej improwizacji²⁴. Po odmówieniu modlitwy dziękczynnej przez przełożonego całe zgromadzenie z radością wołało: „Amen”.

W III w. Hipolit Rzymski²⁵ w „Tradycji apostoelskiej” potwierdza obecność epiklezy Ducha Świętego w sprawowaniu Eucharystii²⁶. Opra-

do spożywania. Po tym geście uczniowie rozpoznają Jezusa po zmartwychwstaniu. Pierwsi chrześcijanie swoje zgromadzenia eucharystyczne nazywają Łamaniem chleba. Ta nazwa oznacza, że wszyscy, którzy spożywają łamany Chleb Chrystusa, wchodzą we wspólnotę z Nim i tworzą w Nim jedno Ciało, Kościół (KKK 1329).

²² JUSTYN, *Najstarszy opis Mszy świętej*, w: P.P. VERBRACHEN, *Panorama patrystyczna. Ojcowie Kościoła*, tł. M. Starowiejski, S. Kawecki, Warszawa 1991, 36-37.

²³ Pierwotnie miejscem zgromadzeń liturgicznych były domy współwyznawców, *domus Ecclesiae*. W okresie przedkonstantyńskim, już od II w., wzrastająca liczba wiernych wymagała specjalnych pomieszczeń na zgromadzenia liturgiczne. Zachował się taki dom Kościoła z ok. 232 r. w Dura Europos w Syrii. Mógł pomieścić ok. 70 osób. Przetrwiał najazd Persów, ponieważ ukryto jego religijne przeznaczenie, wypełniając budynek gruzem. Wykopaliska w 1923 r. zaowocowały odnalezieniem fragmentu pergaminu zawierającego *Diatesseron*, czyli cztery Ewangelie ujęte przez Tacjana w jedno ciągle opowiadanie. Na ścianach domu odkryto freski, przedstawiające Dobrego Pasterza, uzdrowienie paralytyka, także uratowanie tonącego Piotra w Jeziorze Galilejskim, ponadto była scena Chrystusa z Samarytanką, trzy Marie przed pustym grobem Chrystusa i inne obrazy ewangeliczne. W domu było wydzielone podwyższenie na ołtarz i katedrę biskupa. Było też baptysterium w postaci basenu wmurowanego w podłogę, zob. B. TRABULSJE, *Perły Bliskiego Wschodu*, Warszawa 2001, 167. W Rzymie zgromadzenia liturgiczne odbywały się nie tylko w domach, ale również przy grobach męczenników.

²⁴ Wolność improwizacji nie oznaczała jednak bezpośredniej kompozycji w momencie celebracji. Przewodniczący celebracji posługiwali się tekstami liturgicznymi, które spisywano na oddzielnych kartkach, libelli. Zob. J.W. BOGUNIEWSKI, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*, Kraków 2001, 55.

²⁵ F. Drączkowski (*Patrologia*, Lublin-Pelplin 1998, 144-147) twierdzi, że nie do utrzymania jest opinia, iż Hipolit był Rzymianinem, oraz błędna jest też jego identyfikacja z kapłanem rzymskim o tym samym imieniu, który z papieżem Poncjaniem został zesłany w 235 roku na Sardynię lub z wybranym w 217 r. antypapieżem, noszącym prawdopodobnie imię Josipos. Właściwy Hipolit, według patrologa z KUL-u, żył

cowana przez niego anafora, inspirowana anaforami Kościoła aleksandryjskiego, miała być pomocą dla nowo wyświęconego biskupa. Tekst ten nie miał charakteru publicznego i obligatoryjnego. Zawarta w nim prośba do Boga Ojca o zesłanie Ducha Świętego była ukierunkowana nie tyle na przemianę darów ofiarnych, ile na jedność przyjmujących Ciało i Krew Chrystusa w Komunii św.²⁷ *Prosimy, abyś zesłał Świętego Ducha Twego na ofiarę świętego Kościoła. W jedno gromadząc daj wszystkim, którzy przyjmują te święte tajemnice, dla napełnienia się Duchem Świętym, dla utwierdzenia wiary w prawdzie, abyśmy Cię chwalili*²⁸.

Podobna epikleza uświęcenia przyjmujących Komunię była obecna także w liturgii klementyńskiej z IV w., kiedy już dobiegał końca okres liturgicznych charyzmatyków²⁹. Odtąd do liturgii są dopuszczane teksty aprobowane przez biskupa. Epikleza liturgii klementyńskiej brzmi następująco: *Zeslij na tę ofiarę Ducha Świętego, świadka cierpień Pana Jezusa, aby okazał się ten chleb ciałem Twego Chrystusa, a ten kielich krwią Twojego Chrystusa. Spraw, by wszyscy przyjmujący te dary zostali utwierdzeni w pobożności, dostąpili odpuszczenia swoich grzechów, aby zostali uwolnieni od szatana i jego zgubnych wpływów; niech ich napełni Duch Święty, niech się staną godnymi Twego Chrystusa, niech dostąpią pojednania z Tobą, uszczemogący Boże, i niech osiągną życie wieczne*³⁰.

w pierwszej połowie III wieku na Wschodzie, prawdopodobnie w Palestynie, i był biskupem nieustalonego Kościoła.

²⁶ Zob. przekład fragmentu w: B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983, 80-103. Dziełko *Tradycja apostołska* powstało około 215 r. Jest głównym źródłem wiedzy o liturgii rzymskiej z przełomu II i III w. Zawiera przepisy i teksty modlitw, dotyczące wyboru i konsekracji biskupa, przebitera, diakona i wyznawcy, a także powołania do posługi w Kościele: wdów, dziewic, lektorów, subdiakonów i mających dar uzdrawiania. Podaje teksty modlitw odmawianych podczas Eucharystii, przy poświęceniu oleju, sera, oliwek, owoców i kwiatów. Określa pory modlitw, zasady przyjmowania do katechumenatu oraz czas jego trwania. Podaje również opis chrztu, bierzmowania i Eucharystii nowo ochrzczonych, oraz omawia przepisy dotyczące postu, wspólnych posiłków, grzebania zmarłych oraz czynienia znaku krzyża.

²⁷ F. LISOWSKI, *Słowa ustanowienia Najświętszego Sakramentu a epikleza...*, 110.

²⁸ HIPOLIT RZYMSKI, *Modlitwa eucharystyczna z III w.*, w: *Panorama patrystyczna...*, 71.

²⁹ Msza klementyńska stanowi najstarszy tekst prezentujący całokształt Mszy św. Jest zawarta w VIII księdze Konstytucji Apostolskich z IV w. Zbiór *Konstytucje Apostolskie* pochodzi z Syrii albo z Konstantynopola. Stanowi najobszerniejszą kompilację liturgiczno-kanoniczną, i należy do tzw. literatury pseudoapostołskiej. Msza klementyńska została przez anonimowego autora przypisana papieżowi Klemensowi I. B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia...*, 467-479.

³⁰ TAMŻE, 474. J. Klinger uważa, że cały Wschód był nieprzerwanie wierny jerozolimsko-antiocheńskiej tradycji Pięćdziesiątnicy, której świadectwem jest liturgia klementyńska. W tej tradycji liturgicznej występuje epikleza pneumatologiczna, a nie epikleza Logosu. Epikleza ma raczej charakter komunijny. J. KLINGER, *Geneza sporu o epiklezę...*, 120.

W średniowiecznym kanonie rzymskim epikleza, typu wstępującego, nie zawierała prośby poświęcenia chleba i wina, ale o pełnię Bożego błogosławieństwa i łaski dla spożywających święte Dary. *Pokornie Cię błagamy, wszechmogący Boże, niech Twój święty Anioł zaniesie tę Ofiarę na ołtarz w niebie przed oblicze Boskiego majestatu Twego, abyśmy przyjmując z tego ołtarza Najświętsze Ciało i Krew Twojego Syna, otrzymali obfite błogosławieństwo i łaskę*³¹.

W liturgiach wschodnich, od IV w., epikleza pneumatologiczna, typu zstępującego, była rozumiana jako skuteczny znak dynamicznej i osobowej obecności Ducha Świętego, który chleb i wino czyni Ciałem i Krwią Chrystusa i urzeczywistnia eklezjalną koinonię³². W anaforach wschodnich epikleza Ducha Świętego znajdowała się zwykle po opowiedaniu o ustanowieniu Eucharystii. Taka praktyka liturgiczna była stosowana zwłaszcza w liturgiach pochodzenia syryjskiego, zatem związanych z Antiochią. Z czasem również w anaforach innych liturgii wschodnich umieszczano epiklezę po słowach ustanowienia, ale nie zawsze w ich bezpośrednim sąsiedztwie.

W Liturgii św. Jana Chryzostoma, należącej do tradycji antiocheńskiej, po ostatniej części modlitwy konsekracyjnej następuje anamneza. Obejmuje ona wspomnienie krzyża, grobu, zmartwychwstania i wniebowstąpienia Pana Jezusa. Celebrans wypowiada ją przyciszonym głosem. Następnie przedstawia on Bogu Ojcu ofiarę Chrystusa. Bierze w prawą rękę *diskos*, patenę z Ciałem Pańskim, a w lewą *potir*, kielich z najdroższą Krwią Chrystusa i czyniąc nimi znak krzyża, woła: *Twoje z Twoich, Tobie ofiarujemy za wszystkich i za wszystko*. Lud z wdzięcznością potwierdza tę prawdę: *Tobie śpiewamy, Tobie błogosławimy, Tobie dzięki składamy i modlimy się do Ciebie, Boże nasz*³³. Dopiero teraz następuje epikleza. Najpierw kapłan modli się cicho: *ześlij Ducha swojego Świętego na nas*

³¹ Wielu teologów w owym świętym Aniele, który przedstawia Ojcu ofiarę Chrystusa, rozpoznawali Ducha Świętego. Taka interpretacja opierała się na podobnym tekście z litanii pokonsekracyjnej w liturgii bizantyjskiej: *aby miłościwy Bóg nasz, który przyjął ją (ofiarę) na święty i nadniebiański i myślowy ołtarz, w poczuciu błogiej wonności duchowej, w zamian zesłał nam Boską łaskę i dar Ducha Świętego*. Zob. TAMŻE, 122.

³² J. Meyendorff (*Teologia bizantyjska*, tł. J. Prokopiuk, IW PAX, Warszawa 1984, 224) poucza, że każdy z wiernych jest ochrzczony indywidualnie „w śmierci Chrystusa” i otrzymuje „pieczęć daru Ducha Świętego” w sakramencie bierzmowania. Natomiast wierni biorący udział w tajemnicy Eucharystii doświadczają *koinonii*, która jest zarówno warunkiem cudu eucharystycznego, który urzeczywistnia Duch Święty wzywany do zstąpienia nie tylko na „dary”, lecz „na nas i na dary”, jak i jego skutkiem, ponieważ *Duch Święty uświęca dary tak, że koinonia może stać się ciągle odnawianą realnością*.

³³ *Liturgia Wschodnia, czyli Msza św. według obrządku bizantyjsko-słowiańskiego*, tł. M. Niechaj, Lublin 1937.

*i na te złożone dary. Następnie błogosławi Dary, mówiąc głośno: I uczyni chleb ten najdroższym ciałem Chrystusa Twego, przemieniwszy Duchem Twoim Świętym. Amen. A co w kielichu tym najdroższą kwią Chrystusa Twego, przemieniwszy Duchem Twoim Świętym. Amen*³⁴.

W tej epiklezie nie ma wyraźnej prośby o uświęcenie i zjednoczenie przyjmujących Ciało i Krew Chrystusa, lecz prośba o uświęcenie chleba i wina. Jest to spowodowane zanikiem częstej Komunii św. Mało jest przyjmujących Komunię św., mimo że po okresie prześladowań upowszechniła się praktyka codziennej Eucharystii³⁵. Nie wpłynęła ona jednak na ożywienie pełnego uczestnictwa wiernych w celebracji eucharystycznej przez Komunię sakramentalną i zdynamiczowanie świadomości eklezyjalnej. Św. Bazyl zachęcał do przystępowania do stołu Pańskiego cztery razy w tygodniu, a św. Jan Chryzostom ustala jako minimum życia eucharystycznego komunikowanie raz w roku³⁶.

W celebracji liturgii św. Bazylego z udziałem diakona pneumatologiczna epikleza konsekuracyjna jest dialogowana. Kapłan modli się: *Panie najświętszy, my Twoi grzeszni i niegodni służymy, którym łaskawie pozwoliłeś służyć przy Twym świętym ołtarzu, nie dzięki naszym sprawiedliwym uczynom, bo nic dobrego na ziemi nie uczyniliśmy, ale ze względu na Twoje miłosierdzie i zmiłowanie Twoje, które obficie na nas wylałeś, z ufnością zbliżamy się do Twego świętego ołtarza i, przynosząc znaki i rzeczywistość najświętszego ciała i krwi Twego Pomazańca, prosimy Cię i błagamy, Święty nad świętymi, aby dzięki Twojej życzliwości i dobroci zstąpił Duch Twój Święty na nas i na te Dary i pobłogosławił je, konsekrował i proklamował. - Panie, który o trzeciej godzinie zesłałeś na apostołów Najświętszego Twego Ducha, nie odbieraj nam Go, o Dobry, lecz odnów nas modląc się do Ciebie.*

Diakon wypowiada kolejno wersety: *Serce czyste stwórz we mnie, Boże, i ducha prawego odnów w moim sercu* oraz *Nie odrzucaj mnie od swego oblicza i Ducha swojego Świętego nie odbieraj mi*, po których kapłan powtarza modlitwę: „Panie, który o trzeciej godzinie...”. Następnie

³⁴ *Wieczera mistyczna. Anaforey eucharystyczne chrześcijańskiego Wschodu*, wybór, wstęp, przekład i przypisy H. PAPROCKI, Warszawa 1988, 128.

³⁵ Niedzielną Eucharystią była celebrowana przed wschodem słońca, *ante lucem*. W Północnej Afryce codziennie celebrowano Eucharystię już w III w. Potwierdza to św. Cyprian (+258). Zna tę praktykę Konstantynopol, o czym świadczy św. Jan Chryzostom (+407), tym bardziej zna ją św. Augustyn (+430). W Rzymie, do IV w., celebrowano Eucharystię w dni stacyjne, zatem w środy i piątki. Od VI w. sprawowano codziennie Eucharystię w okresie Wielkiego Postu. Codzienna Msza stała się praktyką w Rzymie od IX w. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, Pallottinum, Poznań 1999, 629, 658.

³⁶ J. KLINGER, *Geneza sporu o epiklezę...*, 133.

diakon prosi celebransa: *Pobłogosław, ojcze, święty chleb; Pobłogosław, ojcze, święty kielich*, i wreszcie *Pobłogosław, ojcze, chleb i kielich*. Po pierwszej prośbie kapłan błogosławiąc chleb, mówi: *Ten chleb najczcigodniejszym własnym ciałem Pana i Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa*, po drugiej prośbie diakona dotyczącej błogosławieństwa kielicha, mówi: *A ten kielich najczcigodniejszą własną krwią Pana i Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa*. Trzecią prośbę uzupełnia słowami: *Wylaną za życie świata*. Po każdym błogosławieństwie kapłana, diakon mówi: „Amen”. A na końcu epiklezy powtarza to słowo trzykrotnie³⁷.

W klimacie ikonoklazmu³⁸ miejsce epiklezy w anaforach oraz jej pneumatologiczna treść były wyrazem teologicznego przekonania, że Duch Święty, a nie słowa Chrystusa, jest przyczyną sprawczą przeistoczenia chleba i wina w Ciało i Krew Zbawiciela świata³⁹. To przekonanie, różne od nauki Kościoła łacińskiego, pogłębiło teologiczne kontrowersje dotyczące transsubstancjacji⁴⁰. Ikonokłaści, którzy zwalczali kult ikon, uważali Eucharystię za jedyny obraz Zbawiciela, któremu należy się liturgiczny kult⁴¹. Św. Jan Damasceński (†749) korygował taki pogląd, wyjaśniając, że Eucharystia to nie obraz, ale rzeczywistość, chociaż ten Ojciec Kościoła rozumiał epiklezę w sensie teologii Wschodu⁴². Doktryna Kościoła wschodniego podkreślała, że niezależnie od tego, czy epikleza umieszczona jest przed anamnezą, czy po niej, stanowi formę przemiany eucharystycznej.

Kontrowersje wokół epiklezy odżyły w XIV w. Mikołaj Kabasilas (†1371), ortodoksyjny biskup w Tesalonikach, a jeszcze bardziej jeden z jego następców, metropolita Symeon (†1429), głosili, że epikleza jest pieczęcią Ducha Świętego, bez którego nie ma eucharystycznej konsekracji, zatem przemiany darów ofiarnych i uobecnienia krzyżowej

³⁷ *Liturgia św. Bazylego Wielkiego*, <http://www.kostomloty-parafia-unicka.siedlce.opoka.org.pl/liturgia.htm>.

³⁸ Spór obrazoburczy trwał przez ponad sto lat (726-843). Podzielił Kościół bizantyński na dwa zawzięte zwalczające się stronnictwa. Doprowadził do wielu aktów przemocy i do prześladowań. Wywołał wielki polityczny i społeczny niepokój. Spór zakończył synod w Konstantynopolu, zwołany w marcu 843 r., z inicjatywy cesarzowej Teodory, zob. M.D. KNOWLES, D. OBOLENSKY, *Kościół bizantyński*, w: *Historia Kościoła...*, t. II, 72.

³⁹ K. STANIECKI, *Epikleza*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin 1995, kol. 1028.

⁴⁰ J. KLINGER, *Geneza sporu o epiklezę...*, 115-140. W średniowieczu ożył spór o to, czy konsekracja eucharystyczna dokonuje się mocą Chrystusowych słów ustanowienia, jak to utrzymywali łacinnicy, czy mocą epiklezy, która jest obecna w większości greckich i orientalnych anafor.

⁴¹ J. GAJEK, *Epikleza eucharystyczna w tradycji Kościołów Wschodnich*, w: *Mszal księga życia chrześcijańskiego*, red. B. NADOLSKI, Poznań 1989, 375.

⁴² K. STANIECKI, *Epikleza...*, kol. 1031.

Ofiary Chrystusa⁴³. Także reforma patriarchy Nikona wewnątrz rosyjskiej ortodoksji, dokonana w XVII w., opowiedziała się za epiklezą jako przyczyną sprawczą przeistoczenia chleba i wina podczas konsekracji eucharystycznej⁴⁴.

Celebracji Eucharystii w Kościele zachodnim towarzyszyło nieustannie przekonanie, że przemiany eucharystycznej dokonuje Chrystus mocą słów, które wypowiedział nad chlebem i winem w wielkoczwartkowym Wieczerniku⁴⁵. A po Vaticanum II, zwłaszcza dzięki dialogowi ekumenicznemu, problematyka epiklezy w celebracji eucharystycznej została bardzo pogłębiona. Obecnie teologowie różnych wyznań chrześcijańskich dostrzegają nierozzerwalność wymiaru pneumatologicznego i chrystologicznego w Eucharystii, co stanowi istotę tego sakramentu⁴⁶. Ortodoksyjny Wschód nie traktuje epiklezy jako autonomicznego elementu konsekracji, ale uważa anaforę z prefacyjnym dziękczynieniem, anamnezą i epiklezą, jako jeden akt konsekracji. Katolicki Zachód poprzez wyeksponowanie epiklezy we wszystkich anaforach dał wyraz przekonaniu o uświęcającej obecności Ducha Świętego w celebracji Eucharystii⁴⁷.

Duch Święty uobecnia w liturgii zmartwychwstałego Chrystusa. Bez działania Trzeciej Osoby Boskiej obecność Chrystusa w liturgii jest nie do pomyślenia⁴⁸. Działanie Ducha Świętego łączy obecność zmartwychwstałego Kyriosa, zasiadającego po prawicy Ojca, z działaniem liturgicznym Kościoła. Duch Święty uobecnia zbawcze dzieło Chrystusa. To uobecnianie Chrystusa Zbawiciela i jego odkupieńczego dzieła dokonuje się mocą Jego słów i działania Parakleta. *Przez przemianę chleba i wina w ciało*

⁴³ Za: J. GAJEK, *Epikleza eucharystyczna w tradycji Kościołów Wschodnich...*, 377. Niektórzy teologowie greccy w XV w. uczyli, że epikleza nie stanowi wyłącznej formy konsekracyjnej, ale jest jej istotnym elementem składowym.

⁴⁴ H.R. SCHMIDT, *Od fundamentalizmu do wiary w rozum*, w: *Kronika chrześcijaństwa*, Warszawa 1998, 309. Reforma liturgiczna Nikona stanowiła, że należy czynić znak krzyża trzema palcami a nie dwoma oraz w nabożeństwach śpiewać „alleluja” trzykrotnie a nie dwukrotnie. Wielu tradycjonalistów pod wodzą protopopa Awwakuma odrzuciło te zmiany. W 1682 r. Awwakum został spalony na stosie. Schizma stała się faktem - ros. *raskoł*, - stąd raskolnicy, albo staroobrzędowcy lub starowiercy. Wymuszone przez cara usunięcie patriarchy Nikona (1666) przypieczętowało podporządkowanie Kościoła prawosławnego w Rosji państwu.

⁴⁵ E. OZOROWSKI, *Eucharystia w nauce i praktyce Kościoła katolickiego*, Poznań 1990, 354.

⁴⁶ *Wieczera mistyczna. Anafory eucharystyczne...*, 31: *Epikleza czyli modlitwa o zstąpienie Ducha Świętego nadaje słowom Chrystusa powtórzoną przez kapłana całą skuteczność cudu*. Zob. J. KLINGER, *Geneza sporu o epiklezę ...*, 6-8.

⁴⁷ J. GAJEK, *Epikleza eucharystyczna w tradycji Kościołów Wschodnich...*, 373. Zob. KKK 1105: *Epikleza („wzywianie-na”) jest modlitwą wstawieniową, w której kapłan prosi Ojca o posłanie Ducha Uświęciiciela, by składane ofiary stały się Ciałem i Krwią Chrystusa i aby wierni, przyjmując je, sami stawali się żywą ofiarą dla Boga*.

⁴⁸ B. NADOLSKI, *Liturgika...*, 17-18.

*i krew Chrystusa staje się On obecny w tym sakramencie. Ojcowie Kościoła zdecydowanie potwierdzali wiarę Kościoła w skuteczność słowa Chrystusa i działanie Ducha Świętego dla dokonania tej przemiany*⁴⁹.

3. Obecność Maryi w liturgii bizantyjskiej

3.1. Bizantyjska mariologia

Mariologia bizantyjska jest osadzona bardzo mocno w kontekście chrystologicznym. Cześć oddawana Theotokos w Bizancjum wynika z faktu, że Maryja jest nową Ewą. Patrystyka, począwszy od Justyna i Ireneusza, dostrzegła paralelę między Ewą i Maryją, ale też diametralną różnicę w korzystaniu przez nie z daru wolności. Ewa przyjęła diabelską propozycję fałszywej deifikacji. Maryja pokornie uznała wolę Boga Stwórcy⁵⁰.

W teologii bizantyjskiej nie ma formalnej definicji doktrynalnej o miejscu Maryi w tajemnicy Chrystusa i Kościoła, ale bizantyjskie hymny i teksty homiletyczne często sławią Bogarodzicę jako „w pełni gotową”, „oczyszczoną” i „uświęconą”. Te teksty jednak należy rozumieć w kontekście nauki o grzechu pierworodnym, która dominowała na Wschodzie. Teologia bizantyjska podkreślała, że dziedzictwem grzechu po Adamie jest śmiertelność, a nie wina. Maryja była rzeczywiście istotą śmiertelną. A św. Jan Chryzostom uznał za możliwe przypisywać Maryi nie tylko „grzech pierworodny”, ale także „wzburzenie”, „niepokój”, a nawet „umiłowanie czci”⁵¹.

Teologia ortodoksyjna formułuje pogląd, że Maryję Dziewicę oczyścił poczęty w Niej przez Ducha Świętego Chrystus (Łk 1, 28-35). Św. Efreem wyjaśnia, że gdy Maryja przyjęła anielskie przesłanie podczas zwiastowania, *wtedy Słowo, w sposób sobie wiadomy, zstąpiło według swojej woli, spoczęło w Maryi i zamieszkało w Niej. Jak błyskawica oświecła rzeczy ukryte, tak również Chrystus oczyszcza to, co jest ukryte w naturze rzeczy. Oczyścił również Dziewicę i wtedy przyszedł na świat, aby pokazać, że gdzie jest Chrystus, tam przejawia się czystość w całej swojej mocy. Oczyścił Dziewicę Maryję przez zstąpienie na Nią Ducha Świętego, a dopiero potem sam począł się w niewinnym łonie. Oczyścił Dziewicę, gdy była nietknięta, dlatego też po zrodzeniu zach-*

⁴⁹ KKK 1375.

⁵⁰ J. MEYENDORFF, *Teologia bizantyjska...*, 191.

⁵¹ JAN CHRYZOSTOM, *Homilia 44 in Matthaeum*: PG 57, 464; *Homilia 21 in Joannem 2*: PG 59, 131.

wał Ją w dziewictwie. Nie twierdzę, że Maryja stała się nieśmiertelna, ale że będąc rozświetlona łaską nie była niepokojona już przez grzeszne skłonności. Światło zamieszkało w Niej, rozświetliło Jej umysł, oczyściło myśli, ukoilo troski, uświęciło Jej dziewictwo⁵².

Ale bizantyzyk, Jerzy Scholarios († ok. 1472 r.), głosił: *Łaska Boża uwolniła Ją [Maryję] całą tak, jakby była dziewiczo poczęta. Stąd, ponieważ była całkowicie wolna od odziedziczonej po przodkach winy i kary - co było przywilejem, jaki otrzymała jedynie Ona spośród całego rodzaju ludzkiego - dusza Jej jest całkowicie niedostępna chmurom [nieczystych] myśli, Ona sama zaś stała się, w ciele i w duszy, boskim sanktuarium⁵³.*

Kult Theotokos w tradycji bizantyjskiej jest ściśle złączony z kultem Chrystusa. Ten kult ma prowadzić do Niego. To podkreślają zakończenia wszystkich *ektenii* liturgicznych, gdzie modlący się całe swoje życie, także życie innych, oddają Chrystusowi Bogu, wspomniawszy najświętszą, przyczystą, błogosławioną, chwalebnią Władczynię, Bogurodzicę i zawsze Dziewicę Maryję.

3.2. Maryja w mszalnych tekstach eucharystycznych

Dogmat o Boskim macierzyństwie Maryi zainspirował wiele kompozycji hymnograficznych i wpłynął znacząco na rozwój pobożności i kultu maryjnego. Kult maryjny jest jednak bardziej zakotwiczony w życiu liturgicznym niż w nauce dogmatycznej. Nabożeństwa w Kościele bizantyjskim, zwłaszcza liturgia eucharystyczna, nieszpory i jutrznia, mają charakter dramatu, misterium, który przedstawia i uobecnia historię zbawienia, a nade wszystko dzieło zbawcze Chrystusa. W obrzędach i tekstach liturgii bizantyjskiej wspomina się Bogurodzicę Maryję⁵⁴.

W Liturgii św. Jana Chryzostoma i Liturgii św. Bazylego, w ramach przygotowania do jej celebracji, są odmawiane modlitwy przed świętymi wrotami. W nich jest przyzywana Bogurodzica Maryja: *Otwórz nam, błogosławiona Bogurodzico, bramę miłosierdzia, abyśmy, ufając Tobie, nie zginęli, lecz przez Ciebie zostali wybawieni z niedoli, bo Ty jesteś*

⁵² JAN MAKSYMOWICZ, *Prawosławny kult Maryi, Bożej Rodzicielki*, <http://www.monasterujkowice.pl/books.php?b=17&cc=7> (11.02.2008), zob. W. ŁOSSKI, *Dogmat Niepokalanego Poczęcia*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 14(1984) z. 2, 57-62.

⁵³ *Oeuvres completes de Georges Scholarios II*, 501, za: J. MEYENDORFF, *Teologia bizantyjska...*, 193.

⁵⁴ Na podst. *Liturgia św. Bazylego Wielkiego*, <http://www.kostomloty-parafia-unicka.siedlce.opoka.org.pl/liturgia.htm> oraz *Boska Liturgia św. Jana Złotoustego*, <http://www.kostomloty-parafia-unicka.siedlceopoka.org.pl/pliturgia/pliturgia3d.htm>.

zbawieniem ludu chrześcijańskiego. Az tak jest podkreślona rola Maryi w dziele zbawienia.

Kapłan i diakon po ucałowaniu ikony Chrystusa całują ikonę Bogurodzicy, odmawiając *troparion*: *Bogurodzico, krynico miłosierdzia, obdarz nas miłosierdziem, wejrzyj na grzesznych ludzi, okaż jak zawsze swoją moc; mając bowiem w Tobie nadzieję, wołamy jak niegdyś archanioł Gabriel: bądź pozdrowiona.*

Podczas przygotowania darów ofiarnych, zatem *proskomidii*, po przygotowaniu Baranka, z drugiej *prosfory* wycina się cząsteczkę w kształcie trójkąta na cześć świętej Bogurodzicy. Kapłan mówi wtedy: *Na cześć i wspomnienie wielce błogosławionej Pani naszej, Bogurodzicy i zawsze Dziewicy Maryi. Za Jej przyczyną przyjmij, Panie, tę ofiarę na swój niebieski ołtarz.* Natomiast umieszczając tę cząstkę na *dyskosie*, po prawej stronie Baranka, mówi: *Stała Królowa po prawicy Twojej, ubrana w szaty przetykane złotem i przyozdobiona.*

W ramach liturgii katechumenów wybrzmiewa wielka *ektenia*. Jej zakończenie stanowi wezwanie wstawiennictwa Bogurodzicy: *Wspominając przenajświętszą, przeczystą, przebłogosławioną i pełną chwały Panią naszą Bogurodzicę i zawsze Dziewicę Maryję oraz wszystkich świętych, polecajmy siebie samych, naszych bliźnich i całe nasze życie Jezusowi Chrystusowi, naszemu Bogu.* Podobne zakończenie mają inne *ektenie*.

W drugiej antyfonie, poprzedzającej małe wejście, sławi się Jednorodzonego Syna, Słowo Boga, który zechciał dla zbawienia świata przyjąć ciało od Najświętszej Bogurodzicy i zawsze Dziewicy Maryi, i stać się człowiekiem bez żadnej zmiany. On, ukrzyżowany, swoją śmiercią zniszczył śmierć.

Podczas śpiewów przygotowujących do proklamacji słowa Bożego, przed śpiewem *Trysagionu*, kapłan wielbiąc Trójświętego Boga, prosi: *uświęć nasze dusze i ciała i daj nam służyć Ci pobożnie przez wszystkie dni naszego życia dzięki modlitwom Najświętszej Bogurodzicy i wszystkich świętych, którzy przez wieki spodobali się Tobie.*

W czasie liturgii wiernych wybrzmiewa *Credo*. W nim zaś brzmi wyznanie wiary w Jezusa Chrystusa, który *za sprawą Ducha Świętego przyjął ciało z Maryi Dziewicy i stał się człowiekiem.* Natomiast w anaforze, w modlitwach wstawienniczych jest obecne dziękczynienie *nade wszystko za przenajświętszą, przeczystą, przebłogosławioną Panią naszą, Bogurodzicę i zawsze Dziewicę Maryję*, oraz hymn ku Jej czci: *Prawdziwie godne to i sprawiedliwe wysławiać Ciebie, Bogurodzico, zawsze chwalebna i nieskalana i Matkę naszego Boga. Czcigodniejszą od Cherubinów i nieporównanie sławniejszą od Serafinów, któraś w dziewictwie Boga Słowo zrodziła, Ciebie, prawdziwie Bogurodzicę, uwielbiamy.*

W liturgii św. Bazylego ten hymn ma inne brzmienie: *Ty jesteś, Pełna łaski, radością całego stworzenia, chórów anielskich i rodzaju ludzkiego. Świętynio Ducha Świętego i Raju duchowy, chlubo dziewic, z której Bóg przyjął ciało i stał się dziećciem, będąc naszym przedwiecznym Bogiem. Twoje łono uczynił dla siebie tronem i wewnątrz twoje rozszerzył poza granice niebios. Ty jesteś, Pełna łaski, radością całego stworzenia, chwala tobie.*

W Boskiej Liturgii św. Jana Złotoustego, kapłan, zwijając *antymins*, odmawia modlitwę dziękczynienia, w której prosi Boga przez wstawiennictwo Maryi: *uczyn nasze drogi prostymi, utwierdź nas wszystkich w swej bojaźni, strzeż naszego życia, wzmocnij nasze stopy przez wstawiennictwo i modlitwy pełnej chwały Bogurodzicy i zawsze Dziewicy Maryi i wszystkich Twoich świętych.*

3.3. Maryja w Liturgii godzin

3.3.1. Główne święta maryjne

W tradycji bizantyjskiej początek roku cerkiewnego przypada w dniu 1 września. Wówczas podczas liturgii czyta się perykopę o nauczaniu Jezusa w nazaretańskiej synagodze (Łk 4, 16-30)⁵⁵. Kalendarz liturgiczny zawiera dwanaście głównych świąt Kościoła, co jest uwidocznione w drugim rzędzie, *jarusie*, ikonostasu. Wśród nich znajdują się święta, których treścią są tajemnice z życia ziemskiego Chrystusa i zbawienia, dokonanego przez Wcielonego Syna Bożego. Są to: Podwyższenie Krzyża Pańskiego (14/27 września), Boże Narodzenie (25 grudnia/ 7 stycznia), Chrzt Pański (6/19 stycznia), Spotkanie Pańskie (2/15 lutego), Wejście Jezusa do Jerozolimy, Zmartwychwstanie Chrystusa, Wniebowstąpienie Pana Jezusa, Zstąpienie Ducha Świętego na Apostołów - Pięćdziesiątnica, oraz Przemienienie Pańskie.

Świętem maryjnym, które rozpoczyna celebracje roku liturgicznego, jest święto Narodzenia Najświętszej Bogurodzicy (8 września). Oprócz tego święta głównymi świętami ku czci Bogurodzicy są: Wprowadzenie Bogurodzicy do świątyni (21 listopada/4 grudnia), Zwiastowanie Najświętszej Maryi Pannie (25 marca), oraz Zaśnięcie Najświętszej Bogurodzicy (15/28 sierpnia). To święto kończy rok liturgiczny⁵⁶.

⁵⁵ A. MIENI, *Sakrament, słowo, obrzęd*, t.1. Zb. Podgórzec, Łuków 1992, 71.

⁵⁶ E. SMYKOWSKA, *Ikona. Mały słownik*, Warszawa 2002, 36-38; I. JAZYKOWA, *Świat ikony*, t.1. H. Paprocki, Wydawnictwo Księży Marianów, Warszawa 1998.

Troparion na święto Narodzenia Maryi służy Bogarodzicę Dziewicę, ponieważ Jej narodzenie *radość całemu światu obwieściło; albowiem z Ciebie zabłyśło Słońce prawdy, Chrystus, Bóg nasz, i unicestwiwszy klątwę, dał nam błogosławieństwo i uczyniwszy nieważną śmierć, dał nam życie wieczne - Rozdiestwo Twoje, Bohorodice Diawo, radost' wozwiesi wsiej wsielenniej: iz Ciebie bo wozsija Sołnce prawdy Christos Boh nasz, i razrusziw klatwu, dadie blahosłowienije, i uprazdniw smiert', darowa nam żywot wiecznyj*⁵⁷.

Hymn liturgiczny na święto Wprowadzenia Matki Bożej do świątyni brzmi: *Dzisiaj łaski Bożej zapowiedź i zbawienia ludzi głoszenie, albowiem przyjdzie Panny do świątyni Boga przyjdzie Chrystusa znamionuje. Dla niej więc i my głośno zawołajmy: bądź pozdrowiona, gdyż planu Bożego jesteś wypełnieniem. - Dnieś blahowolenija Bożija przedobrażenije i czelowiekow spasienija propowiedanije, w chramie Bożym jasno Diawa jawlajetsia i Christa wsiem przedwozwieszczajet. Toj i my wieliehtasno wozopiim: radujsia, smotrienija Zižditieliewa ispołnienije.*

Święto Zwiastowania NMP jest jednym z najbardziej radosnych świąt. *Troparion* głosi: *Dzisiaj zbawienia naszego początek i objawienie odwiecznej tajemnicy; Syn Boży synem Panny się staje, a Gabriel dobrą nowinę o łasce głosi. Dlatego więc i my wraz z nim do Bogurodzicy zawołajmy: Bądź pozdrowiona, pełna łaski, Pan z Tobą. - Dnieś' spasienija naszego hlawizna, i jeże ot wieka tainstwa jawlenije; Syn Bożyj, Syn Diawy bywajet, i Gawryił blahodat' blahowiestwujet. Tiemże i my s nim Bohorodice wozopiim: radujsia, Blahodatnaja, Hospod' s Toboju.*

Do święta Zaśnięcia Matki Bożej przygotowują się chrześcijanie tradycji bizantyjskiej przez dwutygodniowy post. To święto skłania do medytacji nad śmiercią, która jest przejściem ku pełni życia przez zmartwychwstanie w Chrystusie. *Troparion* świąteczny głosi: *Rodząc zachowałaś dziewictwo, w śmierci Swej świata nie porzuciłaś Bogurodzico, przeszłaś do życia, gdyż jesteś Matką Życia i Twoimi modlitwami wybawiasz od śmierci nasze dusze. - W roždżestwie dziewstwo sochranila jesi, wo uspienii mira nie ostawiła jesi, Bohorodice: prestawilasia jesi k żywotu, Mati suszczi Żywota i molitwami Twoimi izbawlajeszti ot smierti duszi nasza.*

3.3.2. Liturgia godzin w tradycji bizantyjskiej

Dzień liturgiczny w Kościele bizantyjskim zaczyna się, zgodnie z tradycją biblijną, po zachodzie słońca i kończy z zachodem słońca dnia

⁵⁷ Na podst. *Święta prawosławne*, http://www.naszregion.narew.gmina.pl/naszregion/wielkie_swieta_prawoslawne.htm.

następnego. Rozpoczynają go nieszpory, które celebryje się wieczorem - *Вечірня*. Rano, przed Eucharystią, celebryje się jutrznię - *Утренняя*. Są jeszcze inne godziny modlitewne w ciągu dnia.

W Kościołach tradycji bizantyjskiej, zwłaszcza we wspólnotach zakonnych, uroczyste celebryje się wieczorem i rano liturgię godzin⁵⁸. Nieszpory są dziękczynieniem za dzieło stworzenia i uobecnieniem historii biblijnej. Historia zbawienia obejmuje czas od stworzenia do Chrystusa i czas Kościoła. Nieszpory są zasadniczo pierwszą modlitwą liturgiczną dnia. Ich elementami celebracyjnymi są psalmodia i liturgia światła - *lucenarium*⁵⁹.

Jutrznia jest odprawiana zasadniczo rano, chociaż celebryje się ją także w nocy. Jej struktura celebracyjna zawiera szereg wątków teologicznych. Istnieje zresztą kilka wersji jutrzni, mianowicie jutrznia w dni powszednie, w niedziele i w święta. Poszczególne fragmenty jutrzni są przeplatane krótkimi litaniami, *ekteniami*, które są wołaniem o Boże miłosierdzie. Dominuje w nich wezwanie: *Panie, zmiłuj się*.

3.3.3. Celebrycja nieszporów

Pierwszą część uroczystych nieszporów rozpoczynają modlitwy wstępne. Wtedy królewskie wrota są otwarte, a cerkiew oświetlona. Celebryans obchodzi i okadza świątynię. Poprzedza go diakon z zapaloną świecą. Płomień świecy przypomina początek dzieła stworzenia. Dym kadzidła symbolizuje obecność Ducha Świętego (por. Rdz 1) w zgromadzeniu wiernych. Rozpoczyna się śpiew lub recytacja Ps 104 (103), który stanowi pochwałę dzieła stworzenia.

Po okadzeniu zamykają się carskie wrota i gaśnie światło. Przypomina to zerwanie przez człowieka przyjaźni z Bogiem i utratę Jego obecności przez grzech. Celebryans, stojąc przed ikonostasem, odmawia po cichu siedem krótkich modlitw. Potem wchodzi do prezbiterium. Jego miejsce przed ikonostasem zajmuje diakon, który przewodniczy *ektenii* o pokój. Pierwszą część kończy kursoryczna lektura psalmów. Psalmi są podzielone na dwadzieścia części, zwane *kathismami*. W nieszporach czyta się jedną część, a w jutrzni dwie lub trzy.

Lucenarium rozpoczyna śpiew psalmów: 129, 140 i 141. Jest to głos człowieka obciążonego grzechem, oddalonego od Boga, który woła „z głębokości” do Boga, aby go wysłuchał i wyzwolił. Bóg słyszy to wołanie.

⁵⁸ Na podst. J. CZERSKI, *Duchowość bizantyjska*, http://www.xczerski.diecezja.opole.pl/dat/EastSprituality/spirituality_biz.htm#_ftn15 (30.03.2008).

⁵⁹ *Święta*, http://www.liturgia.cerkiew.pl/teksty_swieta.html.

Pochyla się nad światem i ludzką nędzą. W całym kościele zapalają się światła. Pojawia się kadzidło. Otwierają się drzwi królewskie.

Celebrans, wychodząc do wiernych, ogłasza: Σοφία, Премудрость - *Oto Mądrość Najwyższa*. Tym pozdrowieniem ogłasza obecność Wcielonego Słowa, Chrystusa. Znakiem Jego obecności jest księga Ewangelii, którą się wnosi do sanktuarium. Chór śpiewa starożytny hymn ku czci Chrystusa: Φως λαρόν - *Światłości pogodna*.

W niesporach wielkich świąt następują czytania. Po litaniiach zaś odbywa się procesja do przedsionka, gdzie celebrans błogosławi chleb, wino i oliwę. Jest to wyraz dziękczynienia Bogu za dar stworzenia i za pokarmy, które podtrzymują życie człowieka. Liturgiczna modlitwa Kościoła kończy się *ektenią* i pieśnią Symeona: *Teraz, o Panie, pozwól odejść Twemu słudze w pokoju, bo moje oczy ujrzały Twoje zbawienie* (Łk 2, 29-30) oraz *troparionem*. Ostatnim elementem jest obrzęd rozesłania.

3.3.4. Celebracja jutrzni

Jutrznia obejmuje psalmodię stałą w postaci sześciu psalmów, *heksapsalmów*. Podczas jej trwania kapłan odmawia dwanaście modlitw. Czyni to przed ikonostasem. Po zakończeniu *heksapsalmu* diakon śpiewa litanie o pokój. Następuje uroczysty śpiew troparionu: *Pan jest Bogiem i objawił się nam, błogosławiony, który przychodzi w Imię Pana*, przeplatany trzema wersami Ps 117, 29. 10. 23. Wskazują one na paschalny charakter jutrzni. Chrystus powstał z martwych i pokonał noc ciemności szatana i grzechu. Wybrzmiewa zmienna część Psalterza - *kathism*. W jutrzni czyta się dwie, a w okresie zimowym i w czasie Wielkiego Postu trzy *kathismy*. Poszczególne części Psalterza przeplatane są krótkimi pieśniami, nawiązującymi do liturgii dnia lub święta.

Drugą część jutrzni rozpoczyna recytacja Ps 50 (51) *Zmiłuj się nademną, Boże*. Jest to wyraz żalu oraz prośby o oczyszczenie i odnowienie duszy. Po jego zakończeniu śpiewa się osiem lub dziewięć pieśni o charakterze poetyckim, zwanych *kanonem*, gdyż są zbudowane według ustalonego wzoru. Treść kanonu nawiązuje do tematyki dnia lub święta. Dziewiątą pieśń poprzedza śpiew *Magnificat*, którego poszczególne wersy przeplata fragment hymnu ku czci Bogurodzicy: *Czczigodniejszą od Cherubinów i sławniejszą bez porównania od Serafinów, która nieskazitelnie rodziła Boga Słowo i jesteś Bogarodzicą, Ciebie wychwalamy*.

Po dziewiątej pieśni kanonu jest śpiewany *eksapotilarion* lub *fotagogika* – krótkie pieśni zawierające prośbę o światło, którym jest Chrystus, także o oświecenie człowieka przez Niego. Recytuje się lub śpiewa trzy psalmy pochwalne, mianowicie: Ps 148, 149 i 150. W niedzielę

i święta do ostatniego wersetu Psalmów 149 i 150 dodaje się krótkie pieśni o tematyce dnia, zwane *stichera*, στιχηρόν, стихири. Z psalmami pochwalnymi łączy się doksologia, zaczynająca się od słów: „Chwała na wysokości Bogu”. W niedzielę i święta następuje po niej troparion. Święteczna jutrznia kończy się litaniami i obrzędem rozesłania.

4. Treści mariologiczne w Liturgii godzin głównych świąt maryjnych

A) W wielkich niesporach święta Narodzenia Najświętszej Bogurodzicy i zawsze Dziewicy Maryi (21 września), po psalmodii następuje *stichera*⁶⁰. Jest to pochwalny hymn liturgiczny, nawiązujący do ostatnich wersów Psalmu 28(27): *Panie, wołam do Ciebie*. Ten hymn, autorstwa Sergiusza Jerozolimskiego, nawiązuje do tajemnicy narodzenia Maryi. Wysławia Boga, który *spoczywając na duchowych tronach przygotował sobie święty tron na ziemi [...], z nieplodnego korzenia wywiódł nam życiodajny ogród, swoją Matkę*. Nieplodna Anna zrodziła Maryję, która zrodziła w ciele Syna Bożego. Jej łono pozbawione nasienia męża stało się bramą Jednorodzonego Syna Ojca Przedwiecznego, który przechodząc przez Nią, zachował Ją zamkniętą, dziewiczą. Tak mądrze przygotował zbawienie dla wszystkich ludzi.

Stichera Stefana Jerozolimskiego wielbi Boga za to, że *dzisiaj nieplodna Anna rodzi Bożą dziewczynkę, wybraną ze wszystkich pokoleń na mieszkanie Chrystusa Boga, Króla wszystkich i Stworzyciela, na wypełnienie Bożej Opatrzności, przez którą my, mieszkańcy ziemi, zostaliśmy na nowo stworzeni i odrodzeni ze zniszczenia ku życiu bez końca*.

Czytanie z Księgi Rodzaju (28, 10-17) proklamuje Boże błogosławieństwo, które stanie się udziałem Jakuba i jego potomstwa. Czytanie prorocstwa Ezechiela (43, 27; 44, 1-4) ukazuje zamkniętą bramę, przez którą wszedł Pan, Bóg Izraela. A czytanie z Księgi Przysłów (9, 1-11) słaui mądrość, której pełnią będzie Mesjasz.

Stichera Anatola zachęca do radości, także Adama i Ewę, bo również dla nich, przez których został zamknięty raj, *darowany został sławny owoc, Boża Dziewczynka Maryja, wszystkim otwierająca wejście do nieba*. Sergiusz Jerozolimski podkreśla, że ta radość wynika z faktu, iż *oto rodzi się, wybrana z łona przed poczęciem, Matka Boga naszego, naczynie dziewictwa, laska Aarona, która zakwitła z korzenia Jessego*,

⁶⁰ Na podst. http://www.liturgia.cerkiew.pl/teksty_swiate.html; *Święta prawosławne*, http://www.naszregion.narew.gmina.pl/naszregion/wielkie_swiate_prawoslawne.htm.

głoszenie proroków oraz owoc Joachima i Anny. Kiedy Maryja przychodzi na świat, to świat wraz z Nią zostaje odnowiony a Kościół przyobleka się w swój majestat. Ona jest świętą świątynią, mieszkaniem Bóstwa, narzędziem dziewictwa, królewskim pałacem, w którym dokonała się sławna tajemnica niewypowiedzianego zjednoczenia w Chrystusie połączonych natur.

W jutrzni, po pierwszej lekturze Psalterza, jest wykonywana *katyżma*, poetycka strofa, w postawie siedzącej. Brzmi ona następująco: *Ogłoś, Dawidzie, co poprzysiągł Tobie Bóg. Co mi poprzysiągł, mówi Dawid, to już spełnił, dawszy z owocu mego Iona Dziewicę, z której urodził się Stwórca Chrystus, Nowy Adam, Król na moim tronie i króluje teraz, mając niezachwiane królestwo. Niepłodna rodzi Bogurodzicę i karmicielkę życia naszego.*

Po śpiewie Psalmów 135 i 136, wysławiających Boże miłosierdzie, gdzie słowo *eleos* – miłosierny, powtarza się wielokrotnie, wykonuje się tzw. *katyżmę polijeleja*. Zachęca ona do radości, ponieważ *zgodnie z obietnicą urodziło się na ziemi Boże niebo, ta oto Niewiasta Boża. Niepłodna karmi piersią niemowlę Maryję, a Joachim raduje się z tych urodzin, mówiąc: Zrodziła się u mnie z korzenia Dawidowego różdżka, z której wyrósł kwiat Chrystus*⁶¹.

B) Nieszpory w święto Zwiastowania Najświętszej Maryi Dziewicy (25 III) są wielkim hymnem na cześć Boga, który jest sprawcą zbawienia świata. *Stichera*, wybrzmiewająca po psalmach światłości, nawiązuje do licznych figur starotestamentowych, które wypełniły się w tajemnicy wcielenia Syna Bożego. *Raduj się, krzaku gorejący! [...]. Raduj się, moście wiodący z ziemi ku niebiosom i drabino wysoka, którą widział Jakub! Raduj się, naczynie Boskiej manny! Raduj się, odpuszczenie klątwy! Raduj się, podnosząca Adama z upadku, Pan z Tobą! [...]. Mówi czysta Dziewica do archaniola: zwiastujesz mi słowa przewyższające rozumienie człowieka, gdyż mówisz, że ze mną jest Bóg, który wcieli się w moje łono.*

Jan Mnich, autor kolejnej *stichery*, podziela zdumienie archaniola Gabriela, który zastanawia się, *w jaki sposób zrodzi się z Dziewicy Ten, który jest niedościgniony na wysokościach? Jakże zmieści się w łonie Dziewicy Ten, który niebo ma za tron, a za podnózek ziemię? Ze zdziwienia rodzi się radość, ponieważ Ten, na którego nie mogą spoglądać sześcioskrzydli i wielooczni aniołowie, zechciał się wcielić.*

Czytania biblijne mogą być te same jak w święto Narodzenia NMP. Są przewidziane także czytania z Księgi Wyjścia (3, 1-8) o teofanii Jahwe

⁶¹ *Modlimy się z Kościołem Wschodnim. Modlitwy liturgii godzin*, wybór, przekład i opracowanie H. PAPROCKI, Warszawa 1995.

w krzaku ognistym, oraz z Księgi Przysłów (8, 22-30) o mądrości, która była obecna, gdy Bóg stwarzał świat. Podczas *litii*, uroczystej procesji z wiernymi do *narteksu*, śpiewa się *stichery* autorstwa Byzasa, Anatola i innych, które powtarzają istotne teksty Ewangelii zwiastowania.

W jutrzni, po drugiej i trzeciej części psalterza, wybrzmiewają *katyzy*, w których sławi się Maryję. Ona jest najgłębszym i niewypowiedzianym cudem ku odnowieniu ludzi. Ona jest czcigodną i nieskalaną Matką Chrystusa Boga. Chociaż jeszcze *dzisiaj zostaje otoczona mrokiem chytróść węża*, ale już swą zgodą na wolę Boga uczestniczy w rozwiązaniu klątwy prarodzciców.

Katyza poetycka po psalmach „miłosierdzia” podkreśla zdziwienie Maryi. *Nie znam męża, więc jak urodzę Syna? Któż widział dziewicze zrodzenie?* Stanie się to mocą Ducha Świętego. Moc Najwyższego sprawi, że *w dziewictwie urodzisz i po urodzeniu pozostaniesz Dziewicą!*

Perykopę biblijną stanowi tekst Ewangelii według św. Łukasza (4; 1, 39-49. 56) o zwiastowaniu. Po niej wybrzmiewa Kanon święta, autorstwa Teofana. *Hirmos*, stanowiący strofę otwierającą każdą pieśń kanonu, dopełnia się *troparionem*, który ma charakter dialogu. Uczestniczą w nim autor kanonu, Bogurodzica i anioł. Treścią kanonu są prawdy związane z tajemnicą wcielenia Syna Bożego, ale w kontekście historiozbawczym. Bogurodzica: *Kiedys prorok powiedział, że święta dziewica urodzi Emanuela. Chcę wiedzieć, jak ludzka natura zniesie moc Bóstwa?* Anioł: *Jesteś krzakiem gorejącym, który się nie spala, przyjmiesz płomień zstępujący na Ciebie w tajemnicy, o Dziewico laski pełna, i po urodzeniu pozostaniesz Dziewicą.* On też wyjaśnia: *Przedziwny jest ten cud, o Pani, gdyż Ty jedyna przyjmiesz w swoje łono Króla wszystkich, Wcielonego Boga. Ciebie głosili prorocy, znaki i cuda zakonu.*

Teraz wybrzmiewa *kontakion*, stanowiący składową część kanonu. W tej liturgicznej pieśni ku czci obchodzonego święta zawarty jest przewodni temat liturgicznego obchodu. *Tobie, zwycięskiej Hetmance, wybawieni od złego dziękczynne słemny modły, Bogurodzico. Ty, która masz moc niezwykłą, od wszelkich uwolnij nas bied, abyśmy wołali do Ciebie: Raduj się, oblubienico dziewicza!*

Ikos, który stanowi rozwinięcie tematu zawartego w *kontakionie*, konstytuują dwa elementy, mianowicie narracyjno-historyczny lub dogmatyczny oraz pochwalny. W święto zwiastowania NMP brzmi on następująco: *Wódz aniołów posłany jest z niebios, aby powiedzieć Bogurodzicy: Raduj się! Widząc zaś, że wraz z jego głosem Pan przyjmuje Twoje ciało, zatrzymał się w zachwycie, wołając: Raduj się, przez którą jaśniej radość! Raduj się, przez którą znika klątwa! Raduj się, Wezwanie upadłego Adama! Raduj się, Wybawienie Ewy od lez! Raduj się, Wyso-*

kości nieogarniona ludzkim umysłem! Raduj się, Głębiu niezbadana przez oczy aniołów! Raduj się, Mieszkanie Króla! Raduj się, Nosząca niosącego wszystkich! Raduj się, Gwiazdo zwiastująca Słońce! Raduj się, Łono Bożego wcielenia! Raduj się, przez którą odnowione jest całe stworzenie! Raduj się, przez którą wielbimy Stwórcę! Raduj się, Oblubienico dziewicza!

Kolejne tropariony pogłębiają prawdę o dziewiczym poczęciu Jezusa. Poczniesz Boga, co przewyższa wszelkie rozumienie, i zawieszono zostaną prawa natury, Dziewico! W narodzeniu bowiem uniknęłaś zniszczenia natury i przewyższyłaś ją. Przeto godnie wołamy do Ciebie: Raduj się, Łaski Pełna, Pan z Tobą!

C) Wielkie Nieszpory w święto Zaśnięcia Najświętszej Bogurodzicy (15 VIII) rozpoczynają się psalmami światłości. Po nich śpiewa się *sticherę*. W niej wychwala się przesławny cud, mianowicie *źródło życia poczęło w grobie i grób staje się drabiną do nieba*. [...]. *Moce najwyższe przychodzą z nieba ze swoim Panem, aby odprowadzić Twoje (Maryjo) najczystsze ciało, które przyjęło Boga. Idą pełni bojaźni, pięknie je poprzedzając i wołając do wodzów zastępów niebieskich: Oto przychodzi wybrana Królowa Dziewica, podnieście się, bramy, i przyjmijcie ją, Matkę wiecznej Światłości. Dzięki niej stało się ludziom zbawienie.*

Po czytaniach biblijnych ze świąt maryjnych wybrzmiewają *stichery*, wyrażające podziw dla tajemnicy zakończenia ziemskiego życia przez Bogarodnicę. Anatol głosi, że *Ta, która jest czystsza niż wszystkie stworzenia i dla swej wielkiej czystości stała się przybytkiem wiecznego Boga, dzisiaj w ręce Syna oddaje najświętszą duszę*. Jan zaś mówi, że Maryja, wybrana przez Boga na Matkę Jego Syna, *stała się przybytkiem, w którym zjednoczone zostały Boska i ludzka natura, a dzisiaj oddaje swoją duszę Bogu i Stwórcy*. Do życia wiecznego przechodzi Matka życia. Teofanes zaś medytuje nad tym, że *dzisiaj niebo rozpościera swoje wnętrze przyjmując Tę, która zrodziła Przewyższającego wszystkich, ziemia oddaje źródło życia, upiększa się błogosławieństwem, chóry aniołów z apostołami pobożnie i z lękiem patrzą, jak życie odchodzi do życia, ta, która zrodziła Przywódcę życia*.

Katyzmy jutrzni pouczają, że *najczcigodniejszy chór mądrych apostołów zgromadził się cudownie, aby pogrzebać z chwałą ciało Bogurodzicy*. W niej cud łączy się z cudem, bo w Jej zrodzeniu Jezusa Jej ciało pozostało dziewicze, w zaśnięciu też pozostało „niezniszczalne”.

Czytana jest Ewangelia według Łukasza o nawiedzeniu Elżbiety przez Maryję (4; 1, 39-49. 56). Kanony święta, autorstwa Kosmasa z Maiumy i Jana z Damaszku, tłumaczą tajemnicę zaśnięcia Maryi. *Oto bezcielesne zastępy odprowadzają na niebo do Syjonu twoje ciało*.

[...] *Zwycięstwo odniosłaś nad naturą, Dziewico, rodząc Boga. Jednakże spodobało się twemu Stwórcy i Synowi, abys poddała się prawu natury. Umierasz przeto, lecz z Synem powstajesz do życia wiecznego.*

Kolejna *stichera* laudesów wielbi Tę, która zrodziła życie i przeszła do życia przez swoje czcigodne zaśnięcie. Chrystus, prawdziwy Syn Maryi, niezniszczalnymi rękami przyjmuje Jej nieskalaną duszę. *Troparion* święta powtarza prawdę, że Maryja, Bogurodzica, odeszła do życia. Będąc Matką życia, swymi modłami wybawi dusze ludzi od śmierci.

Sprawowany w ramach sobotnich niesporów obrzęd pochwały, czyli święty obrzęd pogrzebu Bogurodzicy, ma własne *stichery*. Pochoǳą one z obrzędu jerozolimskiego. Uświadamiają one, że ta sobota jest błogosławiona. Jest to bowiem Boży dzień spoczynku. W tym dniu *spoczęła Matka życia, oddana śmierci, odpoczywająca ciałem, odchodząca i wstępująca na niebo, mocą z Niej wcielonego Chrystusa Boga, i z Nim na wieki wieków wiecznie żyjąca, i dająca życie wieczne nam, z miłością czczącym Jej święte zaśnięcie*. Kiedy Maryja spoczęła ciałem w grobie w Getsemani, wtedy całe stworzenie ulękło się, ale Stwórca wyciągnął rękę, przyjął Jej duszę, „jako Syn, jej dłużnik”.

Po procesji do *narteksu* i pobłogosławieniu chlebów wybrzmiewa *troparion*: *W narodzeniu dziewictwo zachowałaś, w zaśnięciu świata nie porzuciłaś, Bogurodzico. Odeszłaś bowiem do życia, będąc Matką życia, i Twymi modłami wybawiasz od śmierci dusze nasze*. Teraz ma miejsce czytanie o zaśnięciu Bogurodzicy.

Podczas jutrzni, po wielkiej *ektenii*, stawia się na środku cerkwi przybrany kwiatami pulpit. Towarzyszy temu śpiew: *Pan i Bóg nam się objawił! Błogosławiony, który idzie w imię Pańskie!* Przewodniczący liturgii wychodzi z prezbiterium, niosąc ikonę lub całun Zaśnięcia Najświętszej Bogurodzicy. Za nim kroczą kapłani w szatach liturgicznych. Przewodniczący kładzie ikonę na pulpicie, całun zaś na grobowcu i rozdaje braciom świece oraz błogosławi diakonów. Rozdaje się też świece ludowi. W tym czasie są śpiewane *tropariony* z obrzędu jerozolimskiego. Okadza się ikonę Zaśnięcia i całą cerkiew.

Nabożeństwo ma charakter stacyjny. Podczas kolejnych stacji wybrzmiewają długie teksty, które opowiadają o tajemnicy zaśnięcia Maryi. Natomiast w *eulogitarii*, wychwalaniu zmartwychwstania, są zawarte prośby, by błogosławiona Władczyni oświeciła wszystkich światłością swego Syna. *Rodzicielko Dawcy życia, przeszłaś do życia wiecznego, radość zamiast smutku dałaś uczniom, powstawszy z grobu po trzech dniach, jak i Pan. Alleluja. Alleluja. Alleluja. Chwała Tobie, Boże.*

Teraz wszyscy całują całun lub ikonę Zaśnięcia. Przełożony namaszcza wszystkich poświęconym olejem. Po tym śpiewa się kanon jutrzni święta Zaśnięcia i następuje zakończenie jutrzni. Pod koniec śpiewu

wielkiej doksológii, podczas Święty Boże, całun lub ikona Zaśnięcia Najświętszej Bogurodzicy jest obnoszona procesjonalnie wokół świątyni, by po jej zakończeniu wrócić na poprzednie miejsce.

Ze świętem Zaśnięcia NMP jest złączony obrzęd błogosławieństwa ziół i nasion. Jedną z modlitw benedykcyjnych wielbi Boga, który swoim słowem z niebytu stworzył niebo, ziemię, morze, rzeczy widzialne i niewidzialne i nakazał ziemi rodzić zioła i krzewy na użytek ludzi i zwierząt. Zioła są nie tylko pokarmem dla zwierząt, ale z Bożej łaskawości są także lekarstwem na choroby ciała. Jest też prośba, aby pobłogosławione różnorodne zioła i owoce, mocą Bożą były środkiem „przeciwko wszelkim słabościom i nieczystościom”. Kapłan kropi wodą święconą zioła i nasiona, a następnie je okadza. Dokonuje także błogosławieństwa ruty i innych ziół jadalnych. W modlitwie prosi, aby zostały one pobłogosławione *i uswięcone, na odpędzenie diabła i wszystkich jego współpracowników, a także na uleczenie wszystkich słabości*. Błogosławiąc zioła lecznicze, prosi, aby ich używanie przyniosło zdrowie i przyczyniło się do ucieczki szatana.

D) Nieszpory w święto Wprowadzenia Najświętszej Bogurodzicy do świątyni (21 XI), podobnie jak inne święta maryjne, po psalmodii, mają *stichery*, które stanowią embolizm ostatniego wersetu psalmu. W to święto *stichera* mówi, że Maryja zostaje przyprowadzona do Pana *w swym nadprzyrodzonym dziewictwie ciała*. Arcykapłan Zachariasz przyjął Ją z radością „jako przybytek Boga”. *Uduchowiona świątynia świętej chwały Chrystusa Boga naszego, [...] zostaje przyprowadzona do świątyni zakonu, aby zamieszkać w Świętym Świętych, a z Nią radują się w duchu Joachim i Anna, i chóry dziewic śpiewają Panu w psalmach, opiewając i czcząc Jego Matkę*. Matka Boża jest głoszeniem proroków, *chwałą apostołów, sławą męczenników i odnowieniem wszystkich mieszkańców ziemi*.

Czytanie z Księgi Wyjścia (40, 1-5. 9-10. 16. 34-35) mówi o staro-testamentowym namiocie spotkania, w którym istotnym elementem była arka świadectwa. Czytanie z II Księgi Kronik (7, 51-8, 1. 3-7. 9-11) zaś mówi o umieszczeniu tej arki w świątyni, zbudowanej przez Salomona w Jerozolimie. Wybrzmiewa też proroctwo Ezechiela (43, 27; 44, 1-4) o zamkniętej bramie, przez którą wszedł Pan, Bóg Izraela.

Podczas procesji do *narteksu* śpiewa się m.in. *stichere* Jerzego z Nikomedii. *Dzisiaj Bogurodzica, świątynia ogarniająca Boga, zostaje przyprowadzona do świątyni Pańskiej i przyjęta przez arcykapłana Zachariasza. Dzisiaj raduje się Święte Świętych i uroczyście świętuje chór aniołów. Z nimi i my świętując dzisiaj, zawołajmy z Gabrielem: Raduj się, Łaski Pełna, Pan z Tobą, pełen wielkiego miłosierdzia*. Troparion zaś przypomina, że *dzisiaj dokonano się wstępne okazanie Bożej dobroci*

i wstępne objawienie zbawienia ludzi. W Bożej świątyni uroczycie zjawia się Dziewica i wszystkim już teraz głosi Chrystusa.

W jutrzni, jak zwykle po psalmodii, wybrzmiewają *katyzmy*, które w sposób poetycki formułują przewodnią myśl święta Wprowadzenia NMP do świątyni. *Przynoszony jest Bogu do Świętego Świętych owoc sprawiedliwych Joachima i Anny, młoda ciałem Karmicielka naszego życia, którą błogosławi święty Zachariasz. Wszyscy będziemy Ją wywyższać jako Matkę Boga. [...] Przed poczęciem, Czysta, poświęcona została Bogu i urodziła się na ziemi, a dzisiaj jesteś przyniesiona Bogu jako dar, na wypełnienie ojcowskiej obietnicy. Oddana do Bożej świątyni, od dzieciństwa czysta, jako sama rzeczywista świątynia Boga, odprowadzana płonącymi świecami, Ty okazałaś się przybytkiem nieprzystępnej Bożej Światłości. Zaiste, wielkie jest Twoje wejście, Jedyna Oblubienico dziewicza.*

Pieśń uwielbienia, *megalinarion*, zachęca, aby czcić Najświętszą Dziewicę, bo Ona jest wybranym przez Boga Dziecięciem i rozważać Jej wejście do świątyni Pańskiej. Wybrzmiewa Ewangelia według Łukasza (4; 1, 39-49. 56) o nawiedzeniu Elżbiety przez Maryję. Kanony święta, autorstwa m.in. Jerzego z Nikomedii i Bazylego Pagariotasa, w poszczególnych *hirmosach*, różnymi tytułami obdarowują Maryję. Ona przewyższa niebiosa, ponieważ jest świątynią i pałacem. Ona, Najczystsza, zamieszkała w Bożej świątyni i przygotowała się, aby być Bożym przybytkiem dla Chrystusa, gdy miał przyjść.

Katabasja, *hirmos* kończący trzy pieśni kanonu, śpiewany przez dwa cerkiewne chóry, które schodzą z *klirosu*, by spotkać się na środku cerkwi, sławi Chrystusa, który się rodzi, Chrystusa z niebios i Chrystusa na ziemi. On w ostatecznych czasach wcielił się w Dziewicę. *Kontakion*, ton 4, przypomina, że *Przeczysta świątynia Zbawcy, najcenniejszy pałac i Dziewica, święta skarbnica chwały Bożej dzisiaj wchodzi do Domu Bożego, wiodąc ze sobą łaskę Bożego Ducha. Sławią Ją aniołowie Boży: Oto jest niebieska arka. Ikos* zaś przedłuża tę medytację modlitewną. *Widząc objawioną i jawnie spełnioną w Dziewicy łaskę niewypowiedzianych i Bożych tajemnic, radują się i dziwią, rozmyślając o tym przedziwnym i niepojętym obrazie, o wybranej i jedynej Czystej, która została wywyższona ponad wszystkie stworzenia widzialne i niewidzialne. Przeto, pragnąc słać Ciebie, lękam się o swój rozum i o swoje słowo. Oduważam się jednak głosić Ją i wielbić: Oto jest niebieska arka.*

Do psalmów pochwalnych dodaje się *stichere*: *Dziewice ze świecami uroczycie odprowadzając wieczną Dziewicę, prawdziwie okazują w Duchu przyszłość, Bogurodzica bowiem będąc świątynią Boga wprowadzana jest w dziewictwie do świątyni z chwałą dziewicy. Bogurodzica okazała się światu jako przewyższająca wszystkich, jako najślawniejszy owoc świętej*

obietnicy, pobożnie przyprowadzona do świątyni Bożej i strzeżona tam przez Ducha Świętego wypełnia obietnicę swoich rodziców. Ty, Dziewico, pobożnie karmiona w świątyni niebiańskim chlebem, zrodziłaś światu Chleb życia, Słowo, któremu zostałaś przeznaczona tajemniczo przez Ducha jako wybrana i najczystsza świątynia, będąc zaręczona Bogu i Ojcu.

5. Akatyst ku czci Bogurodzicy

Akatyst, ακαθιστος ὕμνος, oznacza hymn śpiewany na stojąco. Najbardziej znany jest akatyst ku czci Bogurodzicy⁶². Jest on wyrazem duchowości maryjnej, wyrosłej w eklezjalnym klimacie greckiego i syryjskiego Wschodu. Jego autorstwo przypisuje się Romanowi Pieśniarzowi (†555). Romanos Melodos uchodzi, obok syryjskiego diakona Efrema (†373)⁶³, za największego poetę greckiego okresu schyłkowego patrystyki greckiej i początków literatury bizantyjskiej. Stoi u początków greckiej poezji religijnej, której podstawą były rytmy i akcenty.

Akatyst ma charakter dziękczynny. Był uroczyscie śpiewany w podzięce za zwycięską obronę Konstantynopola przed Awarami (626 r.). W pobożności ludowej bizantyjskiego Wschodu cieszy się wielką popularnością. Natomiast w kościołach i klasztorach o tradycji greckiej jest liturgiczną celebrazją. Jest sprawowany w cztery pierwsze soboty Wielkiego Postu w ramach modlitwy liturgicznej kończącej dzień. Wtedy śpiewa się po jednej z czterech części akatystu, tzw. *stasis*. W piątą sobotę Wielkiego Postu wybrzmiewa cały hymn. W bizantyjskiej tradycji słowiańskiej akatyst celebrowany jest liturgicznie tylko w piątą sobotę Wielkiego Postu, w łączności z jutrznią. Czyni się to zazwyczaj przed ikoną Bogurodzicy.

Akatyst składa się z 13 pieśni. Są to *kontakiony* i *ikosy*. *Kontakion* w poetycki sposób przybliży treści maryjne z wyraźnym akcentem chryzologicznym. Współcześnie jest to jedna zwrotka. *Kontakion* pierwszy, wstępny, brzmi: *O, Waleczna Hetmanko, zwycięska wdzięczności pieśń, z niewoli wyswobodzeni, służdy Tivoi, niesiem Ci, Bogurodzico. Ty, która posiadasz moc niezwykłą, od wszelkich nieszczęść wybaw nas, byśmy do Ciebie wołali: Witaj, Oblubienico Dziewicza*. Pozostałe *kontakiony* kończą się zawołaniem „Alleluja”.

⁶² Na podst. <http://www.kostomloty-parafia-unicka.siedlce.opoka.org.pl/akatystbr.htm>
- Akatyst według rytu greckiego; http://www.katedra-floriana.wpraga.opoka.org.pl/akatyst_nmp.html - Akatyst w wersji łacińsko-katolickiej.

⁶³ G.H. HAFOURI, *Święty Efrema Syryjczyk, diakon i doktor Kościoła*, http://www.voxdomini.com.pl/sw/sw_efrem.htm

Ikos ma formę bardziej rozbudowaną. On rozwija i pogłębia treści *kontakionu*. *Ikos* po pierwszym *kontakionie* brzmi: *Archanioł z nieba posłan był, by „witaj” Matce Boga rzekł. A kiedy ujrzał, że na jego bezcielesny głos bierzesz na siebie ciało, Panie, stanął w zachwycie wołając do Niej: Witaj, przez którą jaśnieje radość, Witaj, dla której klątwa odpuszczona, Witaj, która Adama podnosisz z upadku, Witaj, która od łez uwalniasz Ewę. Witaj, o wysokości, pojęciom ludzkim niedostępna, Witaj, głębino nawet anielskim okiem niezbadana. Witaj, bo jesteś tronem Króla, Witaj, bo dźwigasz Tego, co wszystkie dźwiga rzeczy. Witaj, gwiazdo Słońce nam ukazująca, Witaj, łono Boskiego wcielenia, Witaj, przez którą stworzenie się odnawia, Witaj, przez którą Stwórca dzieckiem się staje. Witaj, Oblubienico Dziewicza.*

Ikos ma 24 zwrotki. W języku greckim każda zwrotka zaczyna się od kolejnej litery alfabetu. Treścią 12 pierwszych zwrotek są wydarzenia z historii dzieciństwa Jezusa. Pozostałe mają charakter refleksji teologicznej nad tajemnicą wcielenia. Na wzór akatysty do Bogurodzicy powstały później akatysty ku czci Pana Jezusa i świętych.

* * *

Wyrazem kultu Bogurodzicy są ikony. Niektóre z nich są umieszczone w ikonostasie. Istnieje wiele typów ikon Bożej Rodzicielki⁶⁴. Najważniejszymi są: Deesis, Bogarodzica tronująca, Hodegetria, Eleusa i Orantka. Istnieją także specyficzne typy ikon, np. Matka Boska Bolesna, Nie płacz mnie Matko. Do oddzielnej kategorii ikon maryjnych należą sceny z życia Maryi, jak: zwiastowanie, Boże Narodzenie, zaśnięcie oraz inne. W bizantyjskiej tradycji słowiańskiej ulubionym typem ikony Bogurodzicy jest Pokrow, czyli ikona Opieki Matki Bożej⁶⁵. Wszystkie te ikony są nośnikami treści teologicznych. Mają bardzo ważne miejsce i rolę w liturgicznej celebracji misterii zbawienia.

Ks. dr hab. Kazimierz Matwiejuk
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego (Warszawa)

Nowe Opole 173b
PL - 08-110 Siedlce

e-mail: kmatwiejuk@siedlce.opoka.org.pl

⁶⁴ E. SENDLER, *Les icônes de la Mère de Dieu*, Paris 1992. J. CZERSKI, *Ikony Bogurodzicy w Kościele bizantyjskim*, w: *Veritati et caritati. W służbie teologii i pojednania*, red. P. JASKÓŁA, Opole 1992, 336-353.

⁶⁵ D.S. KLEJNOWSKI-RÓŻYCKI, *Matka Boża w ikonografii bizantyjskiej*, w: *Matka Pana w katechezie*, red. A.E. KLICH, Kraków 2006, 83-97.

Lo Spirito Santo e la Madre di Dio nella liturgia bizantina

(Riassunto)

L'articolo è stato strutturato in questo modo: 1) I radici della liturgia bizantina; 2) La dimensione pneumatologica della liturgia bizantina (epiclesi); 3) La presenza di Maria nella liturgia bizantina (il contesto cristologico della mariologia); Maria nell'innografia eucaristica; Maria nella Liturgia delle ore (le feste mariane, vesperi, mattutino); 4) Le linee principali della mariologia della Liturgia delle ore nelle feste mariane.